

**ГЕНЕРАЛЬНА ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ**

КРАСИЦЬКА Лариса Василівна

УДК 347.626:347.635/637

**ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ОСОБИСТИХ ТА
МАЙНОВИХ ПРАВ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ**

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне
право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права і процесу Донецького національного університету (м. Вінниця) Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор
ШИШКА Роман Богданович,
Національний авіаційний університет,
Юридичний інститут,
завідувач кафедри господарського права
і процесу.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України
КУЗНЄЦОВА Наталія Семенівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри цивільного права;

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
КАНЗАФАРОВА Ілона Станіславівна,
Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова,
в. о. завідувача кафедри цивільно-правових
дисциплін;

доктор юридичних наук, професор
СЛІПЧЕНКО Святослав Олександрович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
професор кафедри охорони інтелектуальної власності,
цивільно-правових дисциплін

Захист відбудеться 12 жовтня 2015 р. об 11-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.730.02 Національної академії прокуратури України за адресою: 04050, м. Київ, вул. Мельникова, 81-б.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії прокуратури України за адресою: 04050, м. Київ, вул. Мельникова, 81-б.

Автореферат розісланий «__» _____ 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Київець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Нагальною потребою сучасного українського суспільства є системна охорона родинних цінностей та сім'ї як найважливіших людських надбань та як соціального інституту. Сім'ю, перш за все, складають мати, батько та дитина. Під час Парламентських слухань «Інститут сім'ї в Україні: стан, проблеми та шляхи вирішення», які відбулися у Верховній Раді України 21 вересня 2011 р., зазначалося, що однією з гострих проблем сучасної сім'ї є відсутність узгодженої стратегії виховання дітей. Діти – майбутнє держави, але передусім – її сьогодення. За даними Державної служби статистики України станом на 1 січня 2015 р. постійне дитяче населення віком до 18 років становило 7 614 704 осіб, тобто п'яту частину населення України складають саме діти. Тому одним з основних завдань сучасної сімейно-правової політики є формування відповідального батьківства, що сприятиме забезпеченню ефективного здійснення і захисту прав батьків і дітей.

Частина 3 статті 51 Конституції України від 28 червня 1996 р. проголошує, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою, і це повною мірою відповідає положенням Конвенції ООН про права дитини, прийнятої резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р., імплементованим до Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. (далі – СК України). Проте десятирічний досвід застосування оновленого сімейного законодавства України потребує критичного системного наукового аналізу, враховуючи, що в СК України чітко не визначено механізмів здійснення окремих сімейних прав батьків і дітей, не забезпечено у повному обсязі захисту прав матері, батька при застосуванні щодо них допоміжних репродуктивних технологій, збережено й значну кількість оціночних категорій – «каучукових норм».

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні з ним, чому сприяє уніфікація та гармонізація українського сімейного законодавства. Важливим етапом на цьому шляху є приєднання України до міжнародно-правових актів у сфері сімейних відносин. Тому особливої актуальності набуває пошук найбільш оптимальних та ефективних способів як здійснення, так і захисту прав батьків і дітей, визначення форм, які б реально сприяли оперативному захистові прав матері, батька і дитини, з урахуванням євроінтеграційних процесів.

У процесі правозастосовної діяльності виникає ще багато проблемних питань, пов'язаних із здійсненням та захистом прав батьків і дітей, зокрема щодо: визначення юрисдикції та повноважень органів, що можуть здійснювати захист порушених прав батьків і дітей, реалізації принципу рівності прав та обов'язків матері і батька щодо дитини, особливостей застосування окремих способів захисту прав батьків і дітей. Доводиться констатувати численні порушення прав батьків і дітей. Так, за даними судової статистики в Україні у 2014 р. серед розглянутих цивільних справ позовного провадження переважну кількість становили спори, що виникають із сімейних правовідносин (понад 217 тис., або 32,4 %), і значну їх частку складали спори із батьківських правовідносин. Непоодинокими є й звернення громадян України за захистом порушених прав батьків та дітей до Європейського суду з прав людини щодо встановлення порушення права на повагу до приватного і сімейного життя.

Серед вітчизняних наукових досліджень, в яких був започаткований ґрунтовний науковий аналіз відносин щодо здійснення та захисту сімейних прав взагалі, можна назвати праці З. В. Ромовської («Проблеми захисту в радянському сімейному праві», 1986 р.), І. В. Жилінкової («Проблеми правового режиму майна членів сім'ї», 2000 р.). Ці дослідження базувалися на аналізі сімейного законодавства, яке формувалося за радянського періоду, тому вони об'єктивно не могли відобразити сучасні аспекти здійснення та захисту прав батьків і дітей, хоча зроблені у цих працях теоретичні висновки та узагальнення не втрачають своєї значущості для цивілістичних досліджень. В українській цивілістичній доктрині недостатньо розроблено загальнотеоретичні засади здійснення та захисту прав батьків та дітей, які б сприяли вирішенню багатьох теоретичних та практичних проблем здійснення та захисту сімейних прав. У монографічних дослідженнях М. М. Дякович («Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом», 2014 р.), О. В. Синегубова («Здійснення особистих немайнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб», 2015 р.) питання здійснення та захисту прав батьків і дітей розглядаються фрагментарно у контексті нотаріальної форми захисту сімейних прав та інтересів та здійснення цивільних прав дітей. Крім того, відсутність сучасної концептуальної моделі механізмів здійснення та захисту прав батьків і дітей, дискусійність окремих доктринальних підходів до питань здійснення та захисту сімейних прав, недостатність розробки категорійного апарату у цій сфері зумовлюють необхідність подальшого цивілістичного дослідження відносин, що складаються у процесі здійснення та захисту прав матері, батька і дитини. Зазначені вище чинники обумовлюють актуальність дисертаційного дослідження проблемних питань, що виникають під час здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей.

Науково-теоретичним підґрунтям для висновків і узагальнень, зроблених у роботі, стали фундаментальні праці дореволюційних та радянських цивілістів, зокрема: М. М. Агаркова, Ч. Н. Азімова, М. Й. Бару, Я. Р. Веберса, Є. М. Ворожейкіна, В. П. Грибанова, О. І. Загоровського, О. С. Йоффе, О. О. Красавчикова, О. Е. Лейста, М. С. Малєйна, В. П. Маслова, Г. К. Матвєєва, О. Й. Пергамент, З. А. Підопригори, К. П. Побєдоносцева, Й. О. Покровського, О. А. Пушкіна, В. О. Рясенцева, Г. М. Свердлова, В. І. Синайського, Б. Б. Черепакіна та інших.

Методологія презентованого дослідження ґрунтується на теоретичних напрацюваннях, сформульованих такими правниками, як С. С. Алексєєв, М. В. Антокольська, Ю. Ф. Беспалов, Т. В. Боднар, В. І. Борисова, Є. В. Вавілін, І. В. Венедіктова, М. К. Галянтич, В. С. Гопанчук, А. Б. Гриняк, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, І. В. Жилінкова, Ю. О. Заїка, О. Ю. Ільїна, І. С. Канзафарова, В. І. Кисіль, В. М. Коссак, О. В. Кохановська, В. А. Кройтор, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, Є. О. Мічурін, О. М. Нєчаєва, В. Д. Примак, Ю. Д. Притика, Л. М. Пчелінцева, З. В. Ромовська, С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, В. І. Труба, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Ю. С. Червоний, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, Р. Б. Шишка, В. Ф. Яковлєв, В. Л. Яроцький та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у межах науково-дослідної теми юридичного факультету Донецького національного університету «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державна реєстрація № 0112U002868) і спрямовано на вирішення завдань, визначених Загальнодержавною програмою «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року, затвердженою Законом України від 5 березня 2009 р. № 1065-VI.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є розробка сучасної цивілістичної концепції здійснення та захисту прав батьків і дітей з доктринальним обґрунтуванням загальнотеоретичних положень і засад здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей для вдосконалення правового регулювання відносин матері, батька і дитини, спрямованого на формування відповідального батьківства та зміцнення сім'ї як соціального інституту.

Для досягнення мети було поставлено такі *задачі*:

- обґрунтувати основні теоретико-методологічні засади здійснення та захисту прав батьків і дітей і розкрити їхню сутність;
- виявити основні тенденції правового регулювання особистих та майнових прав батьків і дітей і визначити напрями удосконалення такого регулювання;
- з'ясувати загальнотеоретичні положення про права батьків і дітей, зокрема, уточнити поняття «батьківські права», «сімейні права дитини», розкрити їхню правову природу і співвідношення батьківських прав та обов'язків між собою;
- уточнити підстави виникнення правовідносин між матір'ю, батьком та дитиною;
- класифікувати права батьків і дітей та встановити місце прав батьків і дітей у системі сімейних прав;
- визначити елементи та стадії механізму здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей та встановити його співвідношення з механізмом правового регулювання сімейних відносин;
- встановити суб'єктів здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей, розкривши особливості здійснення такими суб'єктами сімейних прав;
- визначити принципи здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей та розкрити їхню сутність;
- встановити межі здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей та визначити їх відмінність від обмежень сімейних прав;
- визначити сутність правової категорії «зловживання правом» у контексті здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей;
- виявити теоретичні та практичні проблеми здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей, визначити шляхи їх вирішення у правозастосовній та правотворчій діяльності;
- дослідити особливості захисту особистих та майнових прав батьків і дітей через механізм захисту суб'єктивних сімейних прав;
- встановити форми захисту особистих та майнових прав батьків і дітей та визначити напрями розвитку організаційно-правових форм і процедур вирішення сімейних спорів з урахуванням міжнародних зобов'язань України;

– уточнити способи захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, провести їх класифікацію;

– виявити теоретичні та практичні проблеми застосування окремих способів захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, запропонувати шляхи їх вирішення у правозастосовній та правотворчій діяльності.

Об'єктом дослідження є сімейні правовідносини, які складаються між батьками та дітьми.

Предметом дослідження є наукові погляди, ідеї, концепції і теорії, нормативно-правові акти України та іноземних держав, практика їх застосування щодо здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей.

Методами дослідження є загальнонаукові (діалектичний, формально-логічний, логіко-семантичний, системно-структурний тощо) та спеціальні методи дослідження (порівняльно-правовий, історично-правовий та ін.). Так, діалектичний та історично-правовий методи дослідження надали можливість визначити генезис прав батьків і дітей, дослідити розвиток форм захисту особистих та майнових прав батьків і дітей (підрозділи 2.1; 5.2). Системно-структурний метод застосовувався для визначення місця прав батьків і дітей у системі сімейних прав (розділ 1) та проведення класифікації прав батьків і дітей (підрозділ 2.4). За допомогою логіко-семантичного методу дослідження були визначені основні правові категорії та поняття у сфері здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, зокрема, «батьківські права», «споріднення», «сімейна дієздатність», «здійснення сімейних прав», «форми захисту сімейних прав та інтересів» та інші (підрозділи 2.2; 2.3; 3.1; 3.2; 5.2). Порівняльно-правовий метод дослідження застосовувався під час аналізу національного сімейного законодавства України та іноземних держав (Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Російської Федерації, Федеративної Республіки Німеччина, Франції, США та ін.) щодо здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей та обґрунтуванні пропозицій з удосконалення чинного сімейного законодавства України у цій сфері (розділ 4, розділ 6). Метод конкретних соціологічних досліджень дозволив обґрунтувати теоретичні положення щодо визначення походження дитини, народженої поза шлюбом, від батька та особливостей здійснення і захисту прав того з батьків, хто проживає окремо від дитини (підрозділи 2.3; 3.2). Формально-логічний метод використовувався для формулювання основних теоретичних положень і висновків з проблемних питань здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційне дослідження є кваліфікаційною науковою працею, в якій вперше у вітчизняній правовій доктрині запропоновано діяльнісну концепцію здійснення та захисту прав батьків і дітей з обґрунтуванням загальнотеоретичних положень і засад здійснення та захисту прав батьків і дітей для вдосконалення правового регулювання відносин матері, батька і дитини, спрямованого на формування відповідального батьківства та зміцнення сім'ї як соціального інституту.

Наукова новизна одержаних результатів відображена у висновках, пропозиціях та положеннях, що виносяться на захист.

Уперше:

– обґрунтовано, що складовою механізму правового регулювання сімейних відносин є механізм здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей, що включає в себе сукупність таких елементів, як юридичні факти, суб'єктивні права матері, батька і дитини, форми, способи, суб'єкти, принципи, межі здійснення прав батьків і дітей, взаємодія яких дозволяє задовольнити приватні інтереси матері, батька і дитини та публічні інтереси суспільства. Дія механізму здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей відбувається за такими стадіями: 1) виникнення прав матері, батька і дитини (обов'язкова стадія), 2) реалізація прав матері, батька і дитини (обов'язкова стадія), 3) захист прав матері, батька і дитини (факультативна стадія);

– обґрунтовано, що захист особистих та майнових прав батьків і дітей як застосування юрисдикційними органами (компетентними державними органами, органами місцевого самоврядування), посадовими особами (нотаріусом), матір'ю, батьком і дитиною передбачених законом або договором заходів, спрямованих на припинення правопорушення, відновлення (визнання) порушеного (оспорюваного, невизнаного) сімейного права чи інтересу, усунення реальної загрози такого порушення та вплив на правопорушника, забезпечується взаємодією пов'язаних між собою елементів механізму захисту прав батьків і дітей (норм права, юридичних фактів, охоронних правовідносин, актів реалізації права на захист, організаційно-правових форм захисту, способів захисту прав батьків і дітей);

– аргументовано, що система сімейних прав як об'єктивно існуюче правове явище включає в себе три рівні сімейних прав, які визначаються за суб'єктним складом носіїв цих прав і характером зв'язків між учасниками сімейних правовідносин. Перший (базовий) рівень сімейних прав складають: права подружжя; права матері, батька і дитини; права усиновлювачів та усиновлених дітей як основних учасників сімейних правовідносин. Другий рівень сімейних прав складають: права дитини та особи, яка взяла дитину на виховання у сім'ю на певній правовій підставі (під опіку, піклування, патронат, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу) або здійснює фактичне виховання дитини; права жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі. Третій рівень сімейних прав складають: права інших членів сім'ї та родичів, зокрема права баби, діда, прабаби, прадіда та внуків, правнуків; права братів та сестер; права мачухи, вітчима та пасинка, падчерки;

– обґрунтовано, що правова категорія «батьківські права» є збірним поняттям, що охоплює комплекс особистих немайнових та майнових прав, які належать певній людині (матері, батькові дитини) та ґрунтуються на походженні дитини від цієї особи, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану в установленому законом порядку, а саме: 1) право залишити дитину в пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я у випадках, визначених законом; 2) право на визначення дитині прізвища, імені, по батькові; 3) право на таємницю походження дитини; 4) право на зміну прізвища та по батькові малолітньої дитини; 5) право на виховання дитини; 6) право на спілкування та контакт з дитиною; 7) право на представництво і захист прав та інтересів дитини; 8) право на визначення місця проживання малолітньої дитини; 9) право на відібрання

малолітньої дитини від інших осіб; 10) право давати згоду на усиновлення своєї дитини іншою особою; 11) право на піклування та турботу про себе зі сторони дітей, повнолітніх дітей; 12) право на надання їм допомоги з боку дітей і повнолітніх дітей; 13) право власності на майно; 14) право на управління майном малолітньої дитини;

– запропоновано закріпити право матері, батька та дитини на таємницю походження дитини, з визначенням того, що мати, батько дитини мають право на таємницю застосування щодо них допоміжних репродуктивних технологій; дитина, народжена в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, має право на таємницю її походження, у тому числі і від неї самої; дитина, яка досягла шістнадцяти років, має право на одержання інформації щодо її походження;

– запропоновано надати статус помічника бабі, діду дитини з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, для надання допомоги неповнолітнім батькам у здійсненні батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків;

– аргументовано, що формами здійснення сімейних прав батьків і дітей є дії та бездіяльність. Бездіяльність проявляється у разі здійснення батьками права на особисте виховання дитини з використанням удаваної байдужості як методу виховання. Способи здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей – це конкретні дії, які вчиняються батьками, дітьми, з реалізації правомочностей, що складають зміст сімейних прав, та які спрямовані на досягнення бажаного правового і фактичного результату, зокрема, вчинення правочину, застосування методів виховання (переконування, пояснення, умовляння та ін.), вчинення конклюдентних дій тощо;

– обґрунтовано, що галузевими принципами здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей є неможливість відмови від батьківських прав і прав дитини; рівність прав матері та батька дитини; забезпечення реального здійснення прав дитини; урахування інтересів дитини; справедливість, добросовісність, розумність, відповідність моральним засадам суспільства, а межами здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей є часові межі здійснення; відповідність призначенню прав батьків і дітей; повага до прав інших осіб; урахування публічних інтересів. Зловживання батьківськими правами розглянуто як здійснення матір'ю, батьком і дитиною належних їм прав з порушенням меж та принципів їх здійснення;

– встановлено чотири форми участі органів опіки та піклування у захисті прав та інтересів батьків і дітей: 1) безпосередній захист прав та інтересів батьків і дітей; 2) участь у судовому захисті прав та інтересів батьків і дітей; 3) вчинення інших дій, пов'язаних із захистом сімейних прав та інтересів, спрямованих на запобігання порушенням сімейних прав та інтересів, що полягають у наданні дозволів або згоди на вчинення певних юридичних дій; 4) здійснення контролю та нагляду за дотриманням сімейних прав та інтересів;

– обґрунтовано, що сімейно-правові санкції поділяються на способи захисту сімейних прав та інтересів та санкції-заохочення. Санкції-заохочення – це передбачені законом заходи державного примусу до учасників сімейних відносин, за допомогою яких заохочується позитивна поведінка іншої особи. Санкції-заохочення є передумовою виникнення суб'єктивного сімейного права в іншій особі, зокрема, якщо батьки не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони

здоров'я, забрати дитину мають право її баба, дід, інші родичі з дозволу органу опіки та піклування. Запропоновано розширити перелік способів захисту прав батьків і дітей, встановлений законом, запровадивши такі способи захисту, як обмеження батьківських прав і призупинення батьківських прав.

Удосконалено:

- поняття «сімейні права дитини» з уточненням, що це суб'єктивні права, які належать дитині з моменту народження або в силу закону до досягнення нею повноліття, спрямовані на забезпечення її сімейним вихованням, можливістю фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку;

- класифікацію прав батьків і дітей з конкретизацією критеріїв класифікації (суб'єктний склад, об'єкт правового регулювання, особливості здійснення, призначення), в основу якої покладено принцип дихотомії і запропоновано виділити: 1) права батьків і права дітей; 2) особисті немайнові та майнові права батьків; 3) особисті немайнові та майнові права дітей; 4) звичайні та переважні особисті немайнові права батьків; 5) права дитини на майно та права, спрямовані на забезпечення дитині належного життєвого рівня та утримання, необхідних для її розвитку;

- визначення поняття «сімейна дієздатність» з уточненням, що це здатність учасника сімейних відносин самостійно вчиняти сімейно-правові акти, внаслідок чого набувати сімейних особистих немайнових та майнових прав, створювати для себе сімейні обов'язки, а також здатність самостійно здійснювати сімейні права та виконувати сімейні обов'язки;

- підхід до законного представництва, яке пропонується розглядати у сімейному праві виключно у широкому значенні як представництво у матеріальних і процесуальних правовідносинах. Батьки здійснюють право на представництво і захист прав та інтересів своїх малолітніх дітей у матеріальних і процесуальних правовідносинах. Щодо неповнолітніх дітей батьки здійснюють право на представництво і захист їхніх прав та інтересів лише у процесуальних правовідносинах;

- підхід щодо змісту та особливостей здійснення права батьків і дитини на контакт з уточненням правомочностей, що складають зміст цього права, а саме: а) права батьків і дитини на спілкування між собою; б) права доступу; в) права батьків на інформацію про дитину; г) права дитини на інформацію про батьків, якщо це не завдає шкоди психічному і фізичному здоров'ю дитини. Правом доступу є право перебування дитини протягом обмеженого періоду разом з батьками, з якими вона зазвичай не проживає, чи зустріч з ними;

- визначення поняття «способи самозахисту сімейних прав батьків та дітей» з уточненням, що ними є будь-які дії фактичного і юридичного характеру, що вчиняються батьками (одним із них) або дитиною без звернення до компетентних державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових осіб у разі порушення сімейних прав чи існування реальної загрози порушення сімейних прав, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства та спрямовані на припинення порушення сімейних прав, прискання порушення сімейних прав, відновлення порушених сімейних прав.

Дістали подальшого розвитку:

- положення щодо теоретико-методологічних засад здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей шляхом конкретизації чинників, які можуть бути покладені в основу дослідження відносин, що виникають під час здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, і до яких належать: 1) пріоритет особистих прав батьків і дітей і похідний характер їх майнових прав; 2) значний вплив на регулювання відносин між матір'ю, батьком і дитиною норм моралі, релігійних норм; 3) системний підхід; 4) філософсько-антропологічний підхід; 5) історично-правовий аспект дослідження; 6) компаративістський підхід з урахуванням процесів уніфікації та гармонізації сімейного законодавства України із відповідними нормами міжнародного права;

- положення щодо розвитку законодавства про права та обов'язки батьків і дітей на українських землях з виокремленням восьми етапів розвитку законодавства про права та обов'язки батьків і дітей залежно від впливу державної політики у сфері шлюбу та сім'ї на батьківські відносини;

- положення щодо правової природи батьківських прав і співвідношення батьківських прав та обов'язків. Батьківські права не є одночасно батьківськими обов'язками, є відносними правами, за винятком права власності батьків на майно (є абсолютним за своєю правовою природою), що мають абсолютний характер захисту, за винятком права батьків на управління майном малолітньої дитини, права батьків на піклування та турботу про себе зі сторони дітей, повнолітніх дітей, права батьків на надання матеріальної допомоги зі сторони дітей, повнолітніх дітей (мають відносний характер захисту); є такими, що тісно пов'язані з особою їх носія, правонаступництво за якими не допускається, за винятком права власності на майно і допущення процесуального правонаступництва у справах про оспорювання батьківства, якщо той, хто записаний батьком дитини, помер після пред'явлення ним позову про виключення свого імені як батька з актового запису про народження дитини. Серед батьківських прав виділено секундарні права, які не забезпечуються суб'єктивним обов'язком іншої конкретної особи, зокрема, право батьків на визначення прізвища, імені, по батькові дитини; право батьків на визначення місця проживання малолітньої дитини тощо;

- положення щодо рівнів сімейної дієздатності з пропозицією виділити залежно від віку та стану фізичного, психічного розвитку дитини мінімальну, часткову, неповну, повну сімейну дієздатність фізичної особи;

- положення щодо здійснення права дитини вільно висловлювати власні погляди та свої думки з усіх питань, що її стосуються, зі ствердженням, що здійснення цього права означає реалізацію дитиною правомочностей: а) права дитини висловлювати свої думки з окремих питань її життя, яке вона може реалізувати з досягненням віку від 2,5 до 6–7 років; б) права дитини висловити власні погляди, яке вона може реалізувати з досягненням шкільного віку (6–7 років), та бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її життя; в) права дитини на врахування її думки, якщо це не суперечить її інтересам;

- положення, що під час здійснення майнових прав батьків і дітей враховується принцип роздільності майна батьків і дітей та презумпція належності

майна на праві власності батькам, якщо інше не встановлено судом. Запропоновано, що аліменти, які стягуються на утримання дитини, мають бути визнані власністю дитини, а розпорядження ними має здійснюватися залежно від обсягу сімейної та цивільної дієздатності дитини;

– положення щодо застосування юрисдикційної форми захисту особистих та майнових прав батьків і дітей з уточненням, що судовий захист на національному рівні здійснюється судами загальної юрисдикції в порядку цивільного судочинства, у порядку адміністративного судочинства забезпечується захист права на зміну по батькові дитини, яка досягла шістнадцяти років, за її бажанням. На міжнародному рівні захист прав батьків і дітей здійснюється Європейським судом з прав людини. Адміністративний захист прав батьків і дітей здійснюють органи опіки та піклування, прокурор, органи державної реєстрації актів цивільного стану, інші органи, на яких державою покладено обов'язок захисту прав дітей, зокрема, підрозділи кримінальної міліції у справах дітей. Нотаріальний захист майнових прав батьків і дітей здійснюється шляхом вчинення нотаріусом виконавчого напису на аліментному договорі між батьками дитини щодо утримання дитини;

– положення щодо застосування відібрання дитини і позбавлення батьківських прав як способів захисту сімейних прав та інтересів з уточненням підстав відібрання дитини і обґрунтуванням необхідності закріплення на законодавчому рівні правових наслідків відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав. Запропоновано зловживання батьківськими правами визначити як підставу позбавлення батьківських прав та зобов'язати суд одночасно із задоволенням позову про позбавлення батьківських прав вирішувати питання про стягнення аліментів на дитину;

– положення щодо застосування неустойки (пені) як способу захисту сімейних прав та інтересів, з уточненням, що неустойка (пеня) за прострочення сплати аліментів, передбачена ст. 196 СК України, є заходом сімейно-правової відповідальності, законною і штрафною неустойкою; залікова неустойка може бути передбачена аліментним договором між батьками дитини;

– положення щодо застосування відшкодування матеріальної та моральної шкоди як способів захисту сімейних прав та інтересів, а саме: запропоновано усунути обмеження у застосуванні такого способу захисту сімейних прав батьків та дітей випадками, коли таке право передбачено виключно СК України або договором. Право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди повинен мати будь-який учасник сімейних правовідносин, якщо така шкода була завдана його сімейним правам та інтересам.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розроблені концептуальні підходи щодо здійснення та захисту прав батьків і дітей сприяють розвитку цивілістичної доктрини у сфері здійснення та захисту суб'єктивних прав і можуть бути використані у науково-дослідній діяльності у подальших теоретичних дослідженнях проблем сімейного права; запропоновані зміни до чинного сімейного законодавства України щодо здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей можуть бути використані у правотворчій діяльності для визначення напрямів вдосконалення правового регулювання відносин батьків і дітей; запропоновані шляхи усунення проблемних питань правозастосування щодо

здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей можуть бути використані у правозастосовній діяльності під час розгляду судами, органами опіки та піклування спорів, що виникають із батьківських правовідносин; висновки та узагальнення за результатами дисертаційного дослідження можуть бути використані й у навчально-методичній роботі під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне та сімейне право», «Сімейне право», «Проблеми сімейного права» і у підготовці відповідних навчальних посібників, підручників тощо. Результати дисертаційного дослідження використовуються апеляційним судом Запорізької області при проведенні узагальнень судової практики розгляду цивільних справ про вирішення спорів, пов'язаних з вихованням дітей (довідка № 2645/01-13/15-вих. від 27 травня 2015 р.). Окремі положення дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі в Донецькому національному університеті під час викладання навчальних дисциплін «Сімейне право», «Проблеми сімейного права» (акт впровадження від 14 травня 2015 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження оприлюднено на конференціях: науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Донецького національного університету (м. Донецьк, 2005 р., 2007 р., 2011 р.); Міжнародних науково-практичних конференціях «Запорізькі правові читання» (м. Запоріжжя, 18-19 травня 2006 р., 15-16 травня 2008 р.); Круглому столі «Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України» (м. Київ, 25 травня 2006 р.); Другій міжнародній науково-практичній конференції «Методология частного права: современное состояние и перспективы развития» (м. Київ, 22-23 травня 2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективные направления развития науки гражданского права» (м. Харків, 1 жовтня 2010 р.); Міжнародних науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства», присвячених пам'яті Василя Пилиповича Маслова (м. Харків, 25 лютого 2011 р., 16 березня 2012 р., 15 лютого 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 15-16 квітня 2011 р.); Міжнародних науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання)» (м. Київ, 10 листопада 2011 р., 19 жовтня 2012 р.); Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми цивільного права та процесу», присвяченій пам'яті Ю. С. Червоного (м. Одеса, 16 грудня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспективи» (м. Одеса, 19-20 квітня 2012 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Частное право: проблемы и тенденции развития» (м. Москва, 25-26 жовтня 2012 р.); Міжнародному цивілістичному форумі «Цивільне законодавство: система, міжгалузеві зв'язки, шляхи вдосконалення» (м. Київ, 25-26 квітня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 17 травня 2013 р.); науково-практичних конференціях «Проблеми цивільного права та процесу», присвячених пам'яті Олександра Анатолійовича Пушкіна (м. Харків, 13-14 травня 2011 р., 25 травня

2013 р., 7 червня 2014 р.); Міжнародних науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми приватного права», присвячених 92-й та 93-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 28 лютого 2014 р., 27 лютого 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правовое регулирование осуществления и защиты прав физических и юридических лиц», присвяченій 90-річчю доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста Республіки Білорусь Чигира Василя Федоровича (м. Мінськ, 4-5 листопада 2014 р.) та ін.

Результати дисертаційного дослідження схвалено на розширеному засіданні відділення цивільно-правових наук Національної академії правових наук України (31 березня 2015 року).

Публікації. Результати дослідження відображено в одній авторській монографії, 2 навчальних посібниках, 31 науковій статті, з яких 21 опубліковано у наукових фахових виданнях, визначених МОН України, 6 – у наукових періодичних виданнях інших держав, 4 – в інших виданнях, та 33 тезах виступів на науково-практичних конференціях, круглих столах.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, шести розділів, п'ятнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та чотирьох додатків. Загальний обсяг рукопису становить 496 сторінок, у тому числі основний текст – 408 сторінок, список використаних джерел (701 найменування) – 77 сторінок, додатки – 11 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету дослідження, його задачі, об'єкт, предмет, методи, емпіричну базу, викладено наукову новизну та практичне значення результатів дослідження, наведено дані про їх апробацію та публікації автора.

У **розділі 1 «Теоретико-методологічні засади здійснення та захисту прав батьків і дітей»**, виходячи із самостійності сімейного права як галузі права, визначено висхідні положення щодо дослідження відносин, які виникають під час здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей.

Пріоритет особистих прав батьків і дітей та похідний характер їхніх майнових прав проявляється, зокрема, у тому, що невиконання батьками свого майнового обов'язку з утримання дитини не є підставою для позбавлення батьківських прав, у той час як ухилення батьків від виконання своїх обов'язків із виховання дитини є підставою для позбавлення їх батьківських прав. Сімейні відносини між матір'ю, батьком і дитиною є такою сферою «автономії» людського життя, до якої обмежено втручання права, і навпаки, ці відносини в більшості своїй врегульовані нормами моралі, релігійними нормами, які внаслідок тривалості свого існування й забезпечення силою громадського осуду мають значний вплив на здійснення батьками своїх прав та виконання ними своїх обов'язків щодо дитини та на поведінку дитини щодо батьків.

Системний підхід дозволив розглянути сімейні права у їх взаємозв'язку на трьох рівнях. Права подружжя; права матері, батька і дитини; права усиновлювачів та усиновлених дітей складають перший (базовий) рівень сімейних прав. Саме ці

суб'єкти є основними учасниками сімейних правовідносин, що підтверджується і положеннями частини 1 ст. 2 СК України. До другого рівня належать права дитини та особи, яка взяла дитину на виховання у сім'ю на певній правовій підставі (під опіку, піклування, патронат, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу) або здійснює фактичне виховання дитини; права жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі. Між такими учасниками сімейних відносин існують усталені зв'язки, що прирівнюються до сімейних, хоча і мають свої особливості, які відрізняють їх від зв'язків між подружжям, матір'ю, батьком і дитиною, усиновлювачем і усиновленою дитиною. Третій рівень сімейних прав складають: права інших членів сім'ї та родичів, зокрема права баби, діда, прабаби, прадіда та внуків, правнуків; права братів та сестер; права мачухи, вітчима та пасинка, падчерки. У носіїв прав третього рівня значно менший обсяг сімейних прав та обов'язків у порівнянні з носіями сімейних прав першого та другого рівнів.

Дослідження відносин між батьками і дітьми, які складаються у процесі здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, неможливе без філософсько-антропологічного підходу, враховуючи, що саме у батьківських правовідносинах відбувається відтворення людської особистості, реалізуються природні інстинкти людини щодо продовження свого роду. «Людяність» особи формується в сім'ї завдяки тому, що у неї є батько, мати, тому неприйнятною є концепція «гендер майнстримингу», яка ставить за мету ліквідацію статі, а особи, які йменуються матір'ю і батьком, за цією концепцією повинні називатися нейтральним словом «батьки». Обґрунтовано, що не може бути покладена в основу регулювання відносин батьків і дітей в Україні і теорія мультибатьківства, яка передбачає, що в одній дитині зовсім не обов'язково повинно бути лише двоє батьків.

В історично-правовому аспекті дослідження зроблено висновок, що здійснення та захист особистих та майнових прав батьків і дітей зумовлені соціально-правовою політикою держави у сфері шлюбу та сім'ї та визначенням державою основних напрямів у вихованні дитини від нехтування сімейного виховання до проголошення його пріоритету.

Компаративістський підхід дозволив врахувати сучасні надбання інших правових систем щодо здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей і аргументувати доцільність рецепції окремого позитивного досвіду регулювання батьківських відносин до національної правової системи. Уніфікація та гармонізація сімейного законодавства України із відповідними нормами міжнародного права сприятиме приведенню правової системи України до тих принципів правого регулювання відносин у сфері здійснення та захисту прав батьків і дітей, які діють в Європейському Союзі.

Розділ 2 «Загальнотеоретичні положення про права батьків і дітей» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Генезис прав батьків і дітей» визначено вісім етапів розвитку законодавства про права та обов'язки батьків і дітей на українських землях: I етап – це період до 1919 р. (імперський період та період визвольних процесів, коли єдиного для українських земель національного сімейного законодавства не існувало):

основою відносин батьків та дітей був інститут батьківської влади, фактично діяв принцип пріоритету прав та інтересів батьків над правами та інтересами дитини; II етап – це період з 1919 р. до 1926 р. (період зародження сімейного законодавства УСРР): права позашлюбних дітей у всьому урівнюються з правами дітей, народжених у зареєстрованому шлюбі, допускається добровільне визнання батьківства і можливість його встановлення в судовому порядку, законодавчо закріплюється пріоритет колективного громадського виховання дітей; III етап – це період з 1926 р. до 8 липня 1944 р. (період становлення сімейного законодавства УРСР): батьківство щодо дитини встановлюється за вибором матері в реєстраційному або судовому порядку, обов'язки батьків щодо виховання дітей цілком корелюються із цілями держави і державним завданням виховання; IV етап – це період з 8 липня 1944 р. до 1 жовтня 1968 р. (період стагнації сімейного законодавства УРСР): діє принцип нерівності прав дітей, народжених поза шлюбом, з правами дітей, народжених у шлюбі, заборонено добровільне визнання батьківства та встановлення батьківства в судовому порядку за позовом матері, проголошено, що батьківські права повинні здійснюватися виключно в інтересах дітей у напрямі, що відповідає державним завданням виховання дітей; V етап – це період з 1 жовтня 1968 р. до 1 січня 1970 р. (період відновлення сімейного законодавства УРСР): діє принцип рівності прав дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом, дозволяється встановлення батьківства в судовому порядку й визнання батьківства в добровільному порядку; VI етап – період з 1 січня 1970 р. до 24 серпня 1991 р. (період розвитку сімейного законодавства УРСР): визначено особисті та майнові права та обов'язки батьків і дітей, дозволено добровільне і судове встановлення батьківства щодо дітей, народжених поза шлюбом, діє принцип непорушності шлюбного батьківства; VII етап – період з 24 серпня 1991 р. до 1 січня 2004 р. (період зародження сімейного законодавства незалежної України) формується національне сімейне законодавство з дотриманням міжнародних стандартів прав дитини, проголошених Конвенцією ООН про права дитини; VIII етап – період з 1 січня 2004 р. до сьогодні (період розвитку сімейного законодавства незалежної України): дозволено добровільне та судове визнання батьківства, оспорування батьківства, застосування договірного порядку врегулювання відносин батьків і дітей, закріплено пріоритет сімейного виховання дитини, принцип максимально можливого врахування інтересів дитини.

У підрозділі 2.2 *«Поняття та правова природа прав батьків і дітей»* з'ясовано, що у доктрині сімейного права щодо співвідношення батьківських прав та обов'язків склалося дві концепції. Прихильники першої концепції «батьківське право – обов'язок» (Г. К. Матвеев, О. М. Нечаєва, О. Й. Пергамент та ін.) виходять з того, що сімейні права, які надаються батькам, є одночасно їхніми обов'язками, належачи до «абсолютних» суб'єктивних прав, тобто одна й та сама поведінка одночасно є як реалізацією прав, так і виконанням обов'язків. Прихильники другої концепції (А. Л. Кумановська, Я. М. Шевченко та ін.) вважають, що поєднання батьківських прав і обов'язків неможливе, оскільки обов'язок не може перетворитися на право, а право, яке розглядається як обов'язок, поглинається останнім.

Обґрунтовано положення, що батьківські права та обов'язки існують паралельно між собою та не об'єднуються єдиним поняттям «батьківські права». Батьківські права є самостійними суб'єктивними правами, серед яких існують і секундарні батьківські права, що не забезпечуються суб'єктивним обов'язком іншої конкретної особи (право батьків на визначення місця проживання малолітньої особи, право батьків на визначення дитині прізвища, імені, по батькові тощо).

Проаналізовано доктринальні підходи щодо правової природи батьківських прав з критичним ставленням до позиції, що батьківські права є абсолютними і виникають поза правовідношенням. Підтримано позицію, що батьківські права переважно є відносними правами, які мають абсолютний характер захисту. Право власності батьків на майно є абсолютним за своєю правовою природою, а такі батьківські права, як право на управління майном малолітньої дитини, право на піклування та турботу про себе зі сторони дітей, повнолітніх дітей, право на надання матеріальної допомоги зі сторони дітей, повнолітніх дітей мають відносний характер захисту. Доведено, що права дітей є відносними правами за своєю природою, крім права власності дитини, що є абсолютним правом, права дітей мають абсолютний характер захисту, крім права дитини на утримання від батьків, що має відносний характер захисту. Сімейні права батьків і дітей є такими, що тісно пов'язані з особою їх носія, вони є «позаоборотними», правонаступництво за якими, за загальним правилом, не допускається.

У підрозділі 2.3 «Підстави виникнення прав батьків і дітей» систематизовано основні доктринальні підходи до підстав виникнення прав та обов'язків матері, батька та дитини та виокремлено чотири основні позиції. Перша думка (О. Й. Пергамент) полягає в тому, що єдиною підставою виникнення батьківського правовідношення є кровне споріднення. Прихильники другої позиції (Є. М. Ворожейкін, О. М. Нечаєва) підставами виникнення батьківського правовідношення вважають два юридичних факти: 1) встановлення походження дитини від матері та батька; 2) засвідчення походження дитини (державна реєстрація походження дитини). Прихильники третьої думки (М. В. Антокольська, Л. М. Пчелінцева та ін.) юридичним фактом, на підставі якого виникають правовідносини між батьками і дитиною, вважають походження дитини від батьків незалежно від того, перебувають батьки у шлюбі чи ні, проживають вони разом чи окремо. Четверта позиція (В. А. Ватрас) полягає в тому, що для набуття жінкою і чоловіком статусу батьків необхідними є два основних критерії: фактичний (біологічний) – народження дитини жінкою і чоловіком; юридичний – засвідчення походження дитини шляхом реєстрації народження дитини в органах реєстрації актів цивільного стану.

Обґрунтовано, що для виникнення прав та обов'язків матері, батька та дитини необхідна така послідовність юридичних фактів: 1) народження дитини; 2) встановлення походження дитини від матері і батька; 3) державна реєстрація походження дитини. Народження дитини є правоутворюючим юридичним фактом – відносною подією. Походження дитини – це біологічний або соціальний зв'язок між дитиною та матір'ю, між дитиною та батьком. Біологічний зв'язок між дитиною та матір'ю, між дитиною та батьком обумовлюється спорідненням. Соціальний зв'язок між дитиною та матір'ю, між дитиною та батьком обумовлюється усиновленням.

Для здійснення усиновлювачем права бути записаним матір'ю, батьком дитини підставою виникнення прав та обов'язків батька, матері і дитини є рішення суду про усиновлення, яке набрало законної сили. Державна реєстрація походження дитини засвідчує наявність правового зв'язку між дитиною та матір'ю, батьком, є адміністративним актом у системі юридичних фактів, що тягнуть за собою виникнення сімейних правовідносин.

Доведено, що походження дитини від матері може бути підтверджено медичним документом закладу охорони здоров'я про народження жінкою дитини, рішенням медичної консультаційної комісії про підтвердження факту народження жінкою дитини поза закладом охорони здоров'я, рішенням суду про встановлення факту народження дитини поза закладом охорони здоров'я, рішенням суду про встановлення факту материнства, рішенням суду про визнання материнства. Якщо дитина народжена батьками, які перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від батька визначається на підставі свідоцтва про шлюб. Якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від батька визначається за заявою матері та батька дитини або за рішенням суду, а за відсутності такої заяви і рішення суду про визнання батьківства запис про батька дитини провадиться за вказівкою матері. Запропоновано запровадити порядок визначення походження дитини від матері за вказівкою батька, якщо батько дитини не перебуває у шлюбі і дитина народжена внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій за допомогою сурогатного материнства.

У підрозділі 2.4 «Класифікація прав батьків і дітей», на підставі класифікації прав батьків і дітей як певного умовного процесу групування сімейних прав батьків і дітей за критеріями (суб'єктивним складом, об'єктом правового регулювання, особливостями здійснення, призначенням), в основу якого покладено принцип дихотомії, запропоновано виділити: права батьків і права дітей; особисті немайнові та майнові права батьків; особисті немайнові та майнові права дітей; звичайні та переважні особисті немайнові права батьків; права дитини на майно та права, спрямовані на забезпечення дитині належного життєвого рівня та утримання, необхідних для її розвитку. Обґрунтовано, що звичайні права батьків – це такі суб'єктивні права матері, батька дитини, які здійснюються в загальному порядку без пріоритету перед іншими особами; переважні права батьків – це суб'єктивні права матері, батька дитини, що надають можливість їх носіям мати та здійснювати такі права у пріоритетному порядку перед іншими учасниками сімейних правовідносин.

Уточнено критерії класифікації особистих прав дитини й запропоновано особисті немайнові права дитини поділити: 1) залежно від джерела правового регулювання на: а) особисті немайнові права дитини, закріплені в міжнародно-правових актах; б) особисті немайнові права дитини, закріплені в національному законодавстві України; 2) залежно від галузевої приналежності та змісту на: а) особисті немайнові права дитини, що належать їй як будь-якій фізичній особі; б) особисті немайнові права, що визначають конституційно-правовий статус дитини як громадянина; в) особисті немайнові права, що визначають сімейно-правовий статус дитини як особи, що не досягла повноліття; 3) залежно від свого призначення на: а) права, пов'язані з індивідуалізацією дитини; б) права, пов'язані з проживанням дитини в сім'ї та її вихованням; в) право висловити свою думку і бути

вислуханою з питань, що стосуються її особисто, та з питань сім'ї; г) право на захист і представництво прав та інтересів.

Розділ 3 «Загальні засади здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Поняття здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей»* сутність здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей з'ясовано через механізм здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей, дія якого відбувається на такій стадії механізму правового регулювання сімейних відносин, як реалізація суб'єктивних прав батьків і дітей. Механізм здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей є складним правовим явищем, що включає систему таких елементів: а) юридичні факти як підстави виникнення батьківських правовідносин і відповідно прав батьків і дитини, які передують безпосередньо процесу здійснення прав матері, батька і дитини, проте без них не існуватиме саме суб'єктивне право; б) наявне суб'єктивне право матері, батька або дитини (саме сутність та зміст такого права впливатиме на кінцевий правовий результат, на який розраховує уповноважена особа у процесі здійснення); в) форми здійснення прав матері, батька і дитини; г) способи здійснення прав матері, батька і дитини; д) суб'єкти здійснення прав матері, батька і дитини; е) межі здійснення прав матері, батька і дитини.

Встановлено, що здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей полягає в реалізації матір'ю, батьком та дитиною тих правомочностей, які входять до змісту особистих та майнових прав, у формах та способами, встановленими правовими нормами, домовленістю (договором) сторін, з метою досягнення бажаного правового та фактичного результатів та задоволення таких потреб особи, які не суперечать вимогам СК України, інших законів та моральним засадам суспільства. На підставі аналізу доктринальних підходів до змісту суб'єктивного цивільного права (визначення дво- (Є. О. Крашенинников), три- (В. І. Борисова, Р. О. Стефанчук), чотири- (І. В. Жилінкова, М. І. Матузов), шестиланкової (Р. Б. Шишка) структури суб'єктивного цивільного права) обґрунтовано, що зміст сімейних прав матері, батька і дитини складають три правомочності суб'єкта сімейних правовідносин: «право на власні дії», «право на чужі дії», «право домагання». Право домагання означає можливість визначення доцільності звернення за захистом порушених сімейних прав до юрисдикційних органів чи здійснення самозахисту та можливість вимагати застосування державного примусу у разі порушення сімейних прав.

Аргументовано, що механізм здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей включає в себе такі обов'язкові стадії, як виникнення прав матері, батька і дитини та безпосередню реалізацію прав матері, батька і дитини. Якщо «нормальному» здійсненню прав матері, батька і дитини заважають інші особи, то право домагання трансформується у право на захист, яке здійснюється ними в межах охоронних сімейних правовідносин. Захист порушених сімейних прав матері, батька і дитини є факультативною стадією у механізмі здійснення суб'єктивних сімейних прав батьків і дітей.

У підрозділі 3.2 *«Суб'єкти здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей»* встановлено, що батьки та діти є носіями суб'єктивних сімейних прав матері,

батька чи дитини, і як їх носії вони реалізують ті правомочності, що складають зміст особистих та майнових прав батьків і дітей, при цьому вони наділені сімейною правоздатністю, сімейною дієздатністю, сімейною деліктоздатністю. Сімейна правоздатність як здатність людини мати сімейні особисті немайнові й майнові права та обов'язки, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, виникає з моменту народження, а у випадках, встановлених законом, здатність мати окремі сімейні права та обов'язки пов'язується з досягненням фізичною особою певного віку.

Обґрунтовано, що здійснення особистих та майнових прав матері, батька та дитини залежить від обсягу їхньої сімейної дієздатності. Залежно від віку та стану (фізичного, психічного) розвитку дитини запропоновано виділити чотири рівні сімейної дієздатності: 1) мінімальна сімейна дієздатність малолітньої дитини віком до 6 (7) років – дитини дошкільного віку (дитина залежно від рівня розвитку може висловлювати власну думку щодо здійснення своїх сімейних прав, зокрема, у разі влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї); 2) часткова сімейна дієздатність малолітньої дитини віком від 6 (7) років до 14 років (дитина може висловлювати думку під час вирішення питань, що стосуються її особисто, та питань сім'ї; із семи років – давати згоду на зміну свого прізвища, якщо відбулася зміна прізвища обома батьками або зміна прізвища одним із батьків; з десяти років – давати згоду на визначення місця її проживання батьками); 3) неповна сімейна дієздатність неповнолітньої дитини віком від 14 до 18 років (неповнолітня дитина може самостійно визначати місце свого проживання; звертатися до суду за захистом сімейних прав та інтересів; дитина, яка досягла шістнадцяти років, може набувати право на шлюб у судовому порядку); 4) повна сімейна дієздатність повнолітньої фізичної особи (повнолітні особи можуть укладати шлюб, бути опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями тощо). Недостатній обсяг сімейної дієздатності дітей для здійснення їхніх прав усувається через інститут представництва. Представництвом у сімейному праві охоплюються як відносини з вчинення однією особою правочинів від імені другої сторони, так і відносини із вчинення інших юридичних і фактичних дій, які є способами здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей.

Аргументовано, що здійснення батьківських прав має певні особливості, якщо повнолітні дієздатні батьки проживають спільно з дитиною; якщо один із батьків проживає окремо від дитини; якщо батьки є неповнолітніми, недієздатними або обмежено дієздатними; якщо мати, батько позбавлені батьківських прав; якщо щодо батьків прийнято рішення про відібрання дитини без позбавлення їх батьківських прав. Для надання неповнолітнім батькам допомоги у здійсненні батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків запропоновано надавати статус помічника батьків діду, бабі з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, і відповідно розроблено пропозиції щодо внесення змін до статті 16 СК України «Надання неповнолітнім батькам допомоги у здійсненні батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків». Обґрунтовано, що визнання особи недієздатною тягне за собою припинення деяких батьківських прав, зокрема, права на визначення дитині прізвища, імені, по батькові, на зміну прізвища та по батькові малолітньої дитини, на виховання дитини, на представництво і захист прав та інтересів дитини та інших.

Такі права, як право залишити дитину в пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я у випадках, визначених законом, право на таємницю походження дитини, право на піклування та турботу про себе зі сторони дітей, повнолітніх дітей, право на надання допомоги з боку дітей і повнолітніх дітей, право власності на майно, не припиняються у разі визнання фізичної особи недієздатною. Доведено, що особа, яка позбавлена батьківських прав, самостійно може здійснювати тільки право на побачення і відповідно на спілкування з дитиною, якщо право на побачення з дитиною було надано за рішенням суду.

У підрозділі 3.3 «Принципи здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей» визначено принципи здійснення прав батьків і дітей як основоположні ідеї та вимоги, зумовлені потребами суспільства, закріплені нормами законодавства, дотримання яких є обов'язковим для всіх учасників сімейних відносин у здійсненні суб'єктивних сімейних прав. Обґрунтовано, що сутність принципу неможливості відмови від батьківських прав і прав дитини полягає в тому, що відмова від батьківських прав означає відмову від дитини. Ця відмова є неправозгідною та такою, що суперечить моральним засадам суспільства. Надання батьками згоди на усиновлення дитини, залишення дитини у пологовому будинку, якщо дитина має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, передання дитини на виховання іншим особам є не відмовою від батьківських прав, а здійсненням батьками своїх батьківських прав.

Встановлено, що принцип рівності прав матері та батька дитини означає, що у матері та батька дитини існують рівні можливості для здійснення своїх прав, які забезпечуються юридичними гарантіями. Доведено, що суди, вирішуючи спір про визначення місця проживання малолітньої дитини, безпідставно віддають перевагу матері дитини з посиланням на принцип 6 Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 р., який передбачає, що малолітня дитина не повинна, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, бути розлучена зі своєю матір'ю. Батько дитини у здійсненні сімейних прав батьків і дітей повинен мати такі ж права, як і мати дитини, як це визнано Конвенцією ООН про права дитини.

З'ясовано, що принцип забезпечення реального здійснення прав дитини спрямований на те, щоб батьки, вчиняючи певні дії з реалізації правомочностей, що складають зміст суб'єктивних сімейних прав, досягали того правового результату, який би сприяв забезпеченню розвитку та виховання дитини.

Доведено, що принцип здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей з максимально можливим урахуванням інтересів дитини означає, що саме на забезпечення певних інтересів дитини спрямоване виникнення, а в подальшому і здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей, інтереси дитини є передумовою виникнення прав батьків і дітей. Інтерес розглянуто одночасно як об'єктивну категорію, що зумовлена розвитком суспільних відносин, і суб'єктивну категорію як певну потребу, прагнення конкретного суб'єкта правовідносин. Інтереси дитини полягають у забезпеченні її розвитку та виховання, що зумовлюються віком дитини і формулюються залежно від віку дитини її батьками або самою дитиною. Принцип урахування інтересів батьків полягає в забезпеченні нормального фізичного, духовного та морального розвитку дитини, у вихованні

дитини як особистості, гідного члена суспільства, у вихованні у дитини відповідальності перед батьками та іншими членами сім'ї.

Встановлено, що здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей ґрунтується на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства. «Справедливість», «добросовісність», «розумність», «моральні засади суспільства» належать до оціночних понять, є суб'єктивно-об'єктивними категоріями. Справедливість означає визначення певного балансу інтересів окремих суб'єктів та інтересів суспільства, відповідність усталеним у суспільстві засадам, правовим приписам. Добросовісність означає усвідомлення особою своїх вчинків і зіставлення їх з усталеними в суспільстві вимогами щодо корисної поведінки, яка не порушує права інших осіб і надає можливість задовольнити особисті потреби, одночасно означає й оцінку поведінки з боку інших осіб, зокрема членів сім'ї, вихователів, вчителів, громадськості тощо. Розумність означає оцінювання поведінки суб'єкта щодо розумових здібностей особи, щодо доречності такої поведінки, яке проводиться дитиною, матір'ю та батьком дитини, іншими суб'єктами. Відповідність дій учасників сімейних правовідносин моральним засадам суспільства, які відображають усталені в суспільстві уявлення про добро, честь, гідність, совість, справедливість, порядність, є фундаментальною, керівною ідеєю, засадою здійснення суб'єктивних сімейних прав, а не межею здійснення прав батьків і дітей.

У підрозділі 3.4 *«Межі здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей»* розглянуто межі здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей як певні обмеження, границі поведінки батьків і дитини та певні вимоги, дотримання яких є обов'язковим під час здійснення сімейних прав батьків і дітей, що встановлюються законом та (або) договором. Доведено, що правовими наслідками порушення меж здійснення прав батьків і дітей є право суду зобов'язати особу припинити зловживання своїми правами та відмовити у захисті її сімейного права чи інтересу.

Обґрунтовано, що межами здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей є: 1) часові межі здійснення, які визначаються моментом виникнення прав матері, батька і дитини (з моменту народження дитини або з моменту набрання чинності рішенням суду про визнання батьківства (материнства), встановлення факту батьківства (материнства)) та моментом припинення прав матері, батька і дитини; 2) здійснення прав батьків і дітей відповідно до їх призначення, яке полягає в досягненні тієї мети, що визначена сімейним законодавством України, зокрема: у зміцненні сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; в утвердженні почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; у забезпеченні кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку; 3) здійснення прав батьків і дітей з повагою до прав інших осіб, зокрема, здійснення батьками своїх прав має ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності; 4) здійснення прав батьків і дітей з урахуванням інтересів держави і суспільства (публічних інтересів), які полягають у збереженні традиційних сімейних цінностей, пріоритеті сімейного виховання дитини.

Доведено, що підставами припинення батьківських прав та обов'язків є: смерть батька, матері дитини; смерть дитини; оголошення батька, матері, дитини у

судовому порядку померлими; виключення запису про особу як батька (матір) з актового запису про народження дитини у разі оспорювання батьківства (материнства); усиновлення дитини; досягнення дитиною повноліття. Із позбавленням батьківських прав припиняється правовідношення між батьками та дитиною, наприклад щодо виховання дитини, визначення її місця проживання тощо, проте загалом батьківські правовідносини не припиняються.

У підрозділі 3.5 «Зловживання правом при здійсненні особистих та майнових прав батьків і дітей» проаналізовано основні доктринальні підходи до розуміння сутності «зловживання правом»: 1) будь-які дії особи зі здійснення свого суб'єктивного права є правомірною поведінкою, здійснення суб'єктивного права не може бути протиправним (М. М. Агарков, М. М. Малєїна та ін.); 2) зловживання правом є протиправною поведінкою (М. І. Бару, О. В. Волков, В. П. Грибанов, Р. Б. Шишка та ін.); 3) зловживання правом є самостійним правовим явищем (К. О. Одегнал), що займає окреме місце серед видів правової поведінки і не належить ні до правомірної поведінки, ні до правопорушення.

Обґрунтовано, що зловживання правами матері, батька і дитини – це здійснення матір'ю, батьком і дитиною належних їм прав з порушенням меж та принципів їх здійснення. Зловживання правом не є правопорушенням, оскільки воно має місце при здійсненні сімейних прав, хоча при цьому і порушуються межі здійснення сімейних прав (здійснення права всупереч призначенню прав батьків і дітей, завдання шкоди іншим особам або створення реальної загрози завдання такої шкоди тощо) та принципи здійснення прав батьків і дітей (принцип добросовісності). Правові наслідки зловживання правами батьків і дітей запропоновано поділити на дві групи: 1) загальні правові наслідки, які підлягають застосуванню у будь-якому випадку порушення меж і принципів здійснення прав батьків і дітей: а) право суду зобов'язати особу припинити зловживання своїми правами; б) право суду відмовити в захисті сімейного права чи інтересу; 2) особливі правові наслідки, які підлягають застосуванню виключно у випадках, прямо передбачених законом.

Розділ 4 «Теоретичні та практичні проблеми здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей» складається з двох підрозділів.

Підрозділ 4.1 «Здійснення особистих прав батьків і дітей» присвячено аналізу здійснення особистих прав матері, батька і дитини, що дозволило виявити ряд проблем та визначити шляхи їх усунення. Зокрема, встановлено, що дитина, яка досягла чотирнадцяти років, може здійснити своє право на зміну по батькові лише у випадку, якщо її батько змінив своє ім'я. Право за зміну по батькові дитини є складовою права на повагу до приватного та сімейного життя людини, тому здійснення шістнадцятирічною особою права на зміну свого по батькові за власним бажанням забезпечується примусово за рішенням суду в порядку адміністративного судочинства з посиланням на Рішення Європейського суду з прав людини від 16 травня 2013 р. у справі «Гарнага проти України».

Обґрунтовано, що здійснення права батьків на особисте виховання дитини є реалізацією батьками таких правомочностей, як: виховання дитини в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; піклування про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний

розвиток; забезпечення здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готування її до самостійного життя; повага дитини; заборона будь-яких видів експлуатації своєї дитини; заборона фізичних покарань дитини, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Доведено, що право дитини на проживання в сім'ї здійснюється при проживанні дитини у своїй рідній сім'ї, в сім'ї своїх батьків. Якщо ж дитина має статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, то право на проживання в сім'ї здійснюється за допомогою різноманітних форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Право дитини знати своїх батьків, наскільки це можливо, здійснюється нею самостійно з чотирнадцяти років, коли дитина має право на одержання інформації щодо свого усиновлення. Право дитини знати своїх батьків є складовою права на приватне життя і у практиці Європейського суду з прав людини не розглядається як абсолютне право на достовірність свого біологічного походження.

Обґрунтовано, що право батьків і дитини на контакт за змістом є ширшим, ніж право батьків і дітей на спілкування між собою, оскільки право на контакт містить у собі не тільки право на будь-яку форму спілкування батьків і дитини між собою, але й право перебування дитини протягом певного періоду разом з батьками, і з якими вона, зазвичай, не проживає, та право на одержання інформації один про одного. Здійснення права батьків і дитини на контакт передбачає здійснення батьками і дитиною таких прав, як право на спілкування між собою, право доступу та право батьків на інформацію про дитину і право дитини на інформацію про батьків, якщо це не завдає шкоди психічному і фізичному здоров'ю дитини.

Аргументовано, що батьки самостійно здійснюють право на вибір місця проживання дитини, яка не досягла десяти років, право на вибір місця проживання дитини у віці від десяти до чотирнадцяти років здійснюють батьки за згодою самої дитини, право на вибір місця проживання неповнолітньої дитини здійснює самостійно неповнолітня дитина, проте вибір її місця проживання залежатиме від здійснення батьками майнового права на житло.

З урахуванням досліджень вікової психології обґрунтовано, що здійснення права дитини вільно висловлювати власні погляди та свої думки з усіх питань, що її стосуються, означає здійснення дитиною таких правомочностей: а) права дитини висловлювати свої думки з окремих питань її життя з досягненням нею віку від 2,5 до 6–7 років. Правове значення такі думки мають у випадку, коли за заявою батьків, інших заінтересованих осіб або з ініціативи правозастосовного органу така дитина має бути вислуханою під час вирішення сімейно-правового спору; б) права дитини висловити власні погляди з досягненням нею шкільного віку (6–7 років), з цього віку вона має бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її життя; в) права дитини на врахування її думки, якщо це не суперечить її інтересам. Запропоновано виключити з СК України такі положення, як «потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку, що може її висловити», «потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити». У всіх таких випадках необхідно чітко визначити вік дитини, з досягненням якого необхідна саме її згода.

У підрозділі 4.2 «Здійснення майнових прав батьків і дітей» встановлено, що здійснення майнових прав дитини (права власності на майно; права на користування майном батьків; права на утримання від батьків та інших осіб; права на рівень життя, необхідний для її фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку) спрямоване на піклування про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток та формування дитини як особистості. Здійснення майнових прав батьків (права на надання їм допомоги з боку дітей і повнолітніх дітей; права власності на майно; права на управління майном малолітньої дитини) відбувається з урахуванням інтересів дітей.

Доведено, що здійснення права дитини на утримання від батьків забезпечується виконанням батьками свого обов'язку з утримання дитини до досягнення нею повноліття. Утримання включає в себе аліменти (грошову форму утримання) та натуральну форму утримання у вигляді забезпечення продуктами харчування, одягом, житлом тощо. Якщо аліменти на утримання дитини стягуються на підставі рішення суду, то зобов'язання з утримання трансформуються в аліментні зобов'язання, за допомогою яких здійснюється захист не лише приватних інтересів дитини, одного з батьків, а й захист публічних інтересів (забезпечення розвитку дитини і формування її як особистості, гідного члена суспільства). Аліментне зобов'язання між матір'ю, батьком і дитиною щодо надання утримання виникає на підставі закону або договору. Малолітня дитина не може бути стороною аліментного договору, неповнолітня дитина може бути стороною аліментного договору за згодою того з батьків, з ким вона проживає і хто надає їй утримання.

Розділ 5 «Загальнотеоретичні положення про захист особистих та майнових прав батьків і дітей» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 5.1 «Поняття правового захисту особистих та майнових прав батьків і дітей» розглянуто особливості правового захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, що є однією із складових правової охорони сімейних прав і факультативною стадією механізму здійснення сімейних прав батьків і дітей. Доведено, що діяльність юрисдикційних органів чи уповноваженої особи є тією організаційно-правовою формою, завдяки якій і забезпечується захист прав батьків і дітей, а відновлення (визнання) порушеного (оспорюваного, невизнаного) права, припинення порушення, вплив на порушника є правовим результатом, на досягнення якого спрямований правовий захист прав батьків і дітей.

Обґрунтовано, що захист особистих та майнових прав батьків і дітей опосередковується охоронними сімейними правовідносинами. Об'єктом захисту є суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом інтереси. Охоронюваний законом інтерес не може захищатися окремо від суб'єктивного права, тільки у процесі захисту суб'єктивного права захищається певна потреба, прагнення особи до користування матеріальним чи нематеріальним благом – інтерес. За наявності підстав захисту право домагання трансформується в право на захист. Підставою захисту особистих та майнових прав матері, батька і дитини є порушення, невизнання, оспорювання таких прав чи реальна загроза порушення права.

Підрозділ 5.2 «Загальні положення про форми захисту особистих та майнових прав батьків і дітей» складається з двох пунктів. У пункті 5.2.1 «Юрисдикційна форма захисту особистих та майнових прав батьків і дітей» обґрунтовано, що

організаційно-правові форми захисту особистих та майнових прав батьків і дітей є одним з елементів механізму захисту прав батьків і дітей і поділяються на юрисдикційну та неюрисдикційну форми. Юрисдикційна форма захисту охоплює діяльність юрисдикційних органів із захисту сімейних прав та охоронюваних законом інтересів. Неюрисдикційна форма захисту називається самозахистом і являє собою діяльність уповноваженої особи із захисту сімейних прав та інтересів. Особливістю захисту сімейних прав та інтересів батьків і дітей є те, що третейські суди не можуть розглядати справи у спорах, які виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів). Підтримано позицію щодо запровадження процедури примирення (медіації) для вирішення сімейно-правових спорів батьків і дітей.

Аргументовано, що до юрисдикційної форми захисту сімейних прав та інтересів батьків і дітей належать судова, адміністративна, нотаріальна форми захисту сімейних прав та інтересів. Судова форма захисту особистих та майнових прав батьків і дітей являє собою діяльність суду із розгляду та вирішення справ щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав чи інтересів, що виникають із сімейних відносин, яка здійснюється у порядку цивільного судочинства і спрямована на припинення правопорушення, відновлення (визнання) порушених, невизнаних або оспорюваних сімейних прав та інтересів батьків і дітей, усунення реальної загрози порушення їхніх сімейних прав та інтересів і вплив на правопорушника.

Доведено, що на національному рівні судовий захист прав батьків і дітей здійснюється судами загальної юрисдикції у порядку цивільного судочинства у позовному, наказному або окремому провадженні. Обґрунтовано доцільність розгляду спорів про зміну по батькові дитини у порядку цивільного, а не адміністративного судочинства. На міжнародному рівні захист особистих та майнових прав батьків і дітей здійснюється Європейським судом з прав людини, у рішеннях якого проголошується пріоритет інтересів дитини над інтересами батьків; рівність прав дітей, народжених у шлюбі, і дітей, народжених поза шлюбом; тимчасовий характер передання дитини під публічну опіку і сприяння держави возз'єднанню дітей зі своїми біологічними батьками; можливість здійснення контактів батьків з дітьми, що перебувають під опікою; інформування батька про усиновлення дитини тощо.

Визначено, що адміністративна форма захисту особистих та майнових прав батьків і дітей – це діяльність усіх компетентних державних органів, крім судових, органів місцевого самоврядування, яка спрямована на відновлення порушених сімейних прав та інтересів матері, батька і дитини, припинення правопорушення або усунення реальної загрози такого порушення та вплив на правопорушника. До адміністративної форми захисту особистих та майнових прав батьків і дітей належить захист їхніх прав та інтересів органами опіки та піклування, прокурором, органами державної реєстрації актів цивільного стану, іншими органами, на яких державою покладено обов'язок захисту прав дітей, зокрема підрозділами кримінальної міліції у справах дітей.

Встановлено, що участь органів опіки та піклування у захисті прав та інтересів батьків і дітей здійснюється у чотирьох формах: 1) безпосередній захист прав та

інтересів батьків і дітей (вирішення спорів між батьками щодо прізвища дитини, імені дитини, зміни прізвища дитини, участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї та ін.); 2) участь у судовому захисті прав та інтересів батьків і дітей (при цьому органи опіки та піклування (а) згідно з частиною 1 ст. 45 ЦПК України у випадках, встановлених законом, мають право звертатися до суду із заявами про захист прав та інтересів інших осіб та брати участь у цих справах; (б) згідно з частиною 3 ст. 45 ЦПК України можуть бути залучені судом до участі в справі або взяти участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень); 3) вчинення інших дій, пов'язаних із захистом сімейних прав та інтересів, спрямованих на запобігання порушенням сімейних прав та інтересів, що полягають у наданні дозволів або згоди на вчинення певних юридичних дій (надання дозволів на вчинення певних правочинів щодо майнових прав малолітньої дитини, на вчинення неповнолітньою дитиною певних правочинів, на зменшення розміру аліментів за рішенням суду, якщо дитина перебуває на утриманні держави, територіальної громади або юридичної особи тощо); 4) здійснення контролю та нагляду за дотриманням сімейних прав та інтересів (контроль за цільовим витрачанням аліментів, за умовами утримання, виховання, навчання дитини, над якою встановлено опіку або піклування).

Запропоновано розширити повноваження органів опіки та піклування щодо захисту сімейних прав та інтересів батьків і дітей і віднести до їхньої компетенції питання відібрання малолітньої дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду; надання дозволу на разові, періодичні побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав; надати право у разі виявлення нецільового витрачання аліментів звертатися до суду з позовом про внесення частини аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України; надати право на звернення до суду з позовом про визнання батьківства, із заявою про встановлення факту батьківства, із заявою про встановлення факту материнства.

Встановлено, що прокурор безпосередньо здійснює захист сімейних прав батьків і дітей в одному випадку, коли приймає рішення про негайне відібрання дитини від батьків у разі безпосередньої загрози для життя або здоров'я дитини у порядку частини 2 ст. 170 СК України. Прокурор бере участь у судовому захисті прав батьків і дітей, коли звертається до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним, якщо захисту потребують права та інтереси дитини, з позовом про позбавлення батьківських прав, з позовом про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав у разі безпосередньої загрози для життя або здоров'я дитини, з позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним. Підрозділи кримінальної міліції у справах дітей виносять захисний припис щодо запобігання насильству в сім'ї. Органи державної реєстрації актів цивільного стану здійснюють захист прав дитини, коли анулюють актовий запис про шлюб за заявою заінтересованої особи. Запропоновано надати право Уповноваженому Президента України з прав дитини у виняткових випадках у разі безпосередньої загрози для життя та здоров'я дитини приймати рішення про негайне відібрання дитини у батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників тощо. Нотаріальна форма захисту сімейних прав батьків і дітей полягає у вчиненні

нотаріусом виконавчого напису на борговому документі у випадках, встановлених СК України: 1) у разі невиконання договору між подружжям про розмір аліментів на дитину (частина 2 ст. 109 СК України); 2) у разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором між батьками про сплату аліментів на дитину (частина 2 ст. 189 СК України).

У пункті 5.2.2 *«Самозахист особистих та майнових прав батьків і дітей»* розглянуто самозахист прав батьків і дітей як діяльність матері, батька і дитини без звернення за допомогою до юрисдикційних органів та посадових осіб, у разі порушення їхніх сімейних прав чи існування реальної загрози такого порушення, шляхом вчинення дій юридичного і (або) фактичного характеру, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства та спрямовані на припинення порушення сімейних прав, прискання порушення сімейних прав, відновлення порушених сімейних прав. Самозахист як форма захисту порушених сімейних прав та інтересів може застосовуватися і за можливості особи звернутися за захистом порушеного права до компетентного державного органу; особа сама має право обирати відповідну форму захисту своїх порушених прав.

Обґрунтовано, що способами самозахисту прав батьків і дітей є подання подружжям, а також жінкою та чоловіком, шлюб між якими припинено, у разі народження дитини до спливу десяти місяців після припинення їх шлюбу, спільної заяви до органу державної реєстрації актів цивільного стану про невизнання чоловіка (колишнього чоловіка) батьком дитини; забирання дитини її батьками або одним із них в осіб, які утримують її не на підставі закону або рішення суду тощо.

Розділ 6 «Теоретичні та практичні проблеми застосування способів захисту особистих та майнових прав батьків і дітей» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 6.1 *«Поняття та класифікація способів захисту особистих та майнових прав батьків і дітей»* встановлено, що у СК України закріплено обмежений підхід, який полягає в застосуванні судом тільки тих способів захисту сімейних прав та інтересів, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін. Обґрунтовано, що для захисту особистих та майнових прав батьків і дітей може бути застосований будь-який спосіб захисту сімейних прав та інтересів, що відповідає змісту порушеного права, характеру і наслідкам порушення.

Встановлено, що сімейно-правові санкції поділяються на способи захисту сімейних прав та інтересів і санкції-заохочення. Застосування санкцій-заохочень щодо учасника сімейних відносин є передумовою виникнення суб'єктивного сімейного права в іншої особи.

Уточнено критерії класифікації способів захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, а саме: 1) залежно від виду прав, що захищаються, вони поділяються на: а) загальні (універсальні) способи захисту (можуть бути застосовані для захисту будь-яких особистих та майнових прав батьків і дітей); б) спеціальні способи захисту (можуть бути застосовані для захисту окремих прав батьків і дітей); 2) залежно від результату, на який розраховано застосування способів захисту, або від правових наслідків їх застосування вони поділяються на: а) способи захисту, спрямовані на встановлення (визнання) або зміну (припинення) сімейних прав батьків і дітей; б) способи захисту, спрямовані на прискання порушень сімейних

прав батьків і дітей або запобігання їм; в) способи захисту, спрямовані на відновлення порушених прав, відшкодування завданої шкоди та компенсацію інших негативних наслідків, завданих порушенням права; 3) за правовими наслідками та функціональною спрямованістю вони поділяються на: а) заходи сімейно-правового захисту; б) заходи сімейно-правової відповідальності.

Підрозділ 6.2 «Окремі способи захисту особистих та майнових прав батьків і дітей» присвячено виявленню теоретичних та практичних проблем застосування окремих способів захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, визначенню шляхів їх усунення. Досліджено, що встановлення батьківства можливе щодо дітей, які народилися після 1 жовтня 1968 р. і до 1 січня 2004 р., у порядку ст. 53 КпШС України. Визнання батьківства можливе щодо дитини, яка народилася не раніше 1 січня 2004 р., у порядку ст. 128 СК України. У разі смерті ймовірного батька факт визнання ним батьківства може бути встановлений судом щодо дитини, яка народилася до введення в дію Основ законодавства про шлюб та сім'ю, тобто до 1 жовтня 1968 р., факт батьківства може бути встановлений за умови, що дитина народилася після введення в дію Основ законодавства про шлюб та сім'ю. Встановлення фактів батьківства чи визнання батьківства можливе, якщо у свідоцтві про народження певна особа не вказана батьком дитини.

Запропоновано надати право на пред'явлення позову про визнання батьківства органу опіки та піклування та визнавати батьківство щодо повнолітньої особи тільки за її згодою, а якщо вона визнана обмежено дієздатною чи недієздатною – за згодою її піклувальника чи опікуна або органу опіки та піклування. Обґрунтовано необхідність установа ієрархії засобів доказування у справах про визнання батьківства, в якій висновкам судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи необхідно надати першорядного значення, зважаючи на те, що в практиці Європейського суду з прав людини аналіз ДНК розглядається єдиним науковим методом точного встановлення батьківства конкретної дитини і його доказова цінність суттєво перевищує будь-які інші докази, представлені сторонами для підтвердження або спростування їх близьких стосунків.

Обґрунтовано, що у випадку оспорування батьківства особою, записаною батьком дитини, яка народилася до 1 січня 2004 р., необхідно керуватися положеннями ст. 56 КпШС України щодо застосування у разі оспорування батьківства позовної давності в один рік, яка починається з того часу, коли особі стало або повинно було стати відомо про проведений запис про неї як батька дитини. Підтримано позицію щодо визначення спланих аліментів на дитину у випадку задоволення позову про оспорування батьківства (материнства) як таких, що одержані без достатньої правової підстави та підлягають поверненню відповідно до Цивільного кодексу України, але не більш як за останні три роки.

З'ясовано, що справи про материнство розглядаються судом в окремому провадженні (про визнання материнства за заявою особи, яка вважає себе матір'ю дитини, якщо запис про матір дитини вчинено відповідно до частини 2 ст. 135 СК України; про встановлення факту материнства у разі смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини, якщо запис про матір дитини вчинено відповідно до частини 2 ст. 135 СК України) та у позовному провадженні (про оспорування материнства за позовом жінки, яка записана матір'ю дитини; про визнання материнства за позовом

жінки, яка вважає себе матір'ю дитини, до жінки, яка записана матір'ю дитини). Обґрунтовано, що підставою для визнання материнства можуть бути будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до Цивільного процесуального кодексу України.

Встановлено, що відібрання дитини може застосовуватися як самостійний спосіб захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, а може бути застосоване разом з іншими способами захисту, зокрема із поновленням батьківських прав, скасуванням усиновлення. Відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав може бути як заходом сімейно-правової відповідальності за наявності протиправної поведінки батьків, так і заходом захисту, якщо батьки з поважних причин не можуть належним чином здійснювати батьківські права і виконувати свої обов'язки. Застосовуючи такий захід, як відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, необхідно виходити з інтересів дитини й ураховувати право кожного на повагу його сімейного життя, проголошене ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, на що особливу увагу звернув Європейський суд з прав людини в рішенні у справі «Савіни проти України» від 18 грудня 2008 р., в якому визначено, що передача дитини до середовища, більш сприятливого для її виховання, не виправдовує примусового відібрання її від батьків. Доведено, що до загальних правових наслідків відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав належать: втрата особистих немайнових прав щодо дитини, крім права на спілкування з дитиною; звільнення від обов'язків щодо виховання дитини; втрата права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми; втрата права на управління майном малолітньої дитини.

Аргументовано, що позбавлення батьківських прав як спосіб захисту сімейних прав та інтересів застосовується як надзвичайний захід і найвища міра сімейно-правової відповідальності, коли збереження сімейних зв'язків матері, батька і дитини буде порушувати права та інтереси дитини. Позбавлення батьківських прав тягне за собою припинення особистих немайнових батьківських прав та обов'язків щодо дитини, майнові ж обов'язки батьків, визначені законом, за особами, позбавленими батьківських прав, зберігаються, відомості про батьків з актового запису про народження дитини не виключаються. Позбавлення батьківських прав неможливе після смерті дитини. Підтримується позиція щодо доцільності уточнення кола осіб, які мають право звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав, шляхом виключення з цього переліку осіб, в сім'ї яких проживає дитина, і доповнення його прийомними батьками, батьками-вихователями, патронатним вихователем.

Обґрунтовано, що мінімальний розмір аліментів на одну дитину повинен бути не менше 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, крім випадків, коли визначення розміру аліментів відбувається у твердій грошовій сумі. Розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі, підлягає індексації за аналогією закону у порядку, передбаченому Законом України «Про індексацію грошових доходів населення». Заслуговує підтримки підхід, що склався в судовій практиці, коли позови про стягнення заборгованості за аліментами задовольняються судами, якщо позивачем надаються постанови про закінчення виконавчого

провадження і довідка про розмір заборгованості за аліментами на час закінчення виконавчого провадження.

З'ясовано, що неустойка (пеня) за прострочення сплати аліментів може застосовуватися тільки щодо відносин, які виникли після набрання чинності СК України, тобто після 1 січня 2004 року. Неустойка (пеня) нараховується не на всю суму заборгованості, а її нарахування обмежується лише сумою несплачених аліментів за той місяць, в якому не проводилось стягнення аліментів. Сума заборгованості зі сплати аліментів за попередні місяці не додається за наступні, а кількість днів прострочення обчислюється, виходячи з того, скільки днів прострочено до сплати певної суми заборгованості або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені. До вимоги про стягнення неустойки позовна давність не застосовується. Запропоновано розмір неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів зменшити до 0,5 % від суми несплачених аліментів за кожний день прострочення та обмежити загальний розмір неустойки за прострочення сплати аліментів, який підлягає стягненню з платника аліментів, розміром, що не перевищує загальний обсяг заборгованості за аліментами.

Доведено, що застосування таких способів захисту сімейних прав батьків і дітей, як відшкодування матеріальної та моральної шкоди, у пункті 6 частини 2 ст. 18 СК України обмежено тими випадками, коли це передбачено СК України або договором. Різноманіття сімейних відносин свідчить, що завдання моральної шкоди батькам та дітям, як суб'єктам сімейних правовідносин, можливе й в інших випадках, зокрема у разі позбавлення батьківських прав того з батьків, хто жорстоко поведився з дитиною, експлуатував дитину тощо. У зв'язку із цим запропоновано усунути обмеження відшкодування матеріальної та моральної шкоди за сімейним законодавством України випадками, коли таке право передбачено СК України або договором, і внести зміни до пункту 6 частини 2 ст. 18 СК України. Для визначення розміру відшкодування моральної шкоди, завданої суб'єктам сімейних правовідносин, і обґрунтування наявності такої шкоди необхідно субсидіарно застосовувати положення ст. 23 ЦК України.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження відносин щодо здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей запропоновано діяльнісну концепцію здійснення та захисту прав батьків і дітей з обґрунтуванням загальнотеоретичних положень і засад їх здійснення та захисту, що сприятиме розв'язанню важливої проблеми цивілістичної науки щодо правового забезпечення здійснення суб'єктивних прав матері, батька і дитини, спрямованого на формування відповідального батьківства та зміцнення сім'ї як соціального інституту.

За результатами дисертаційного дослідження сформульовано ряд узагальнених висновків та положень.

1. Основними теоретико-методологічними засадами дослідження правовідносин, які виникають у процесі здійснення та захисту прав батьків і дітей, є: пріоритет особистих прав батьків і дітей і похідний характер майнових прав батьків і дітей; значний вплив на регулювання відносин між матір'ю, батьком і дитиною

норм моралі, релігійних норм; системний підхід; філософсько-антропологічний підхід; історично-правовий аспект дослідження; компаративістський підхід з урахуванням процесів уніфікації та гармонізації сімейного законодавства України із відповідними нормами міжнародного права.

2. Основні напрями правового регулювання особистих та майнових прав батьків і дітей з часів Стародавньому Риму до сьогодні відзначені вагомих впливом державної політики у сфері шлюбу і сім'ї на батьківські відносини, визначенням ролі матері, батька у вихованні дитини і запровадженням в українське суспільне життя як усталених традицій родинного виховання, так і новітньої світової тенденції формування відповідального батьківства. З метою вивчення історичного досвіду правового регулювання відносин батьків і дітей визначено вісім етапів розвитку законодавства про права та обов'язки батьків і дітей на українських землях: I етап – це період до 1919 р.; II етап – період з 1919 р. до 1926 р.; III етап – період з 1926 р. до 8 липня 1944 р.; IV етап – період з 8 липня 1944 р. до 1 жовтня 1968 р.; V етап – період з 1 жовтня 1968 р. до 1 січня 1970 р.; VI етап – період з 1 січня 1970 р. до 24 серпня 1991 р.; VII етап – період з 24 серпня 1991 р. до 1 січня 2004 р.; VIII етап – період з 1 січня 2004 р. до сьогодні.

3. Правова категорія «батьківські права» охоплює весь комплекс особистих немайнових та майнових прав, які належать певній людині, оснований на походженні дитини від цієї особи, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану в установленому законом порядку. Носіями батьківських прав є виключно батько та мати дитини, не є суб'єктами батьківських прав усиновлювачі, мачуха, вітчим дитини, інші особи, які здійснюють виховання дитини фактично або на певній правовій підставі.

Сімейні права дитини – це суб'єктивні права, що належать дитині з моменту народження або в силу закону до досягнення нею повноліття та спрямовані на забезпечення її сімейним вихованням, можливістю фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку, а саме: 1) право на визначення прізвища, імені, по батькові; 2) право на таємницю свого походження; 3) право знати своїх батьків, наскільки це можливо; 4) право на зміну прізвища, імені та по батькові; 5) право на проживання в сім'ї; 6) право на належне батьківське виховання; 7) право на захист і представництво своїх прав та інтересів; 8) право на спілкування та контакт з батьками; 9) право на визначення місця проживання; 10) право висловити свою думку і бути вислуханою з питань, що стосуються її особисто, та з питань сім'ї; 11) право власності дитини на майно; 12) право дитини на користування майном батьків; 13) право дитини на утримання від батьків та інших осіб; 14) право дитини на рівень життя, необхідний для її фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку.

Правова природа батьківських прав обумовлена «людяністю» сімейних відносин, батьківські права не є одночасно батьківськими обов'язками, включають у себе як батьківські права, яким кореспондує обов'язок конкретної визначеної особи, так і секундарні батьківські права, які не забезпечуються суб'єктивним обов'язком іншої конкретної особи, переважно є відносними правами, які мають абсолютний характер захисту, за винятком права власності батьків на майно (є абсолютним за своєю правовою природою) та права батьків на управління майном малолітньої

дитини, права батьків на піклування та турботу про себе зі сторони дітей, повнолітніх дітей, права батьків на надання матеріальної допомоги зі сторони дітей, повнолітніх дітей (мають відносний характер захисту), є такими, що тісно пов'язані з особою їх носія, правонаступництво за якими не допускається, за винятком права власності на майно. Процесуальне правонаступництво допускається у справах про оспорювання батьківства, якщо той, хто записаний батьком дитини, помер після пред'явлення ним позову про виключення свого імені як батька з актового запису про народження дитини.

4. Підставою виникнення прав та обов'язків батька, матері та дитини є складний фактичний склад, який включає в себе народження дитини, встановлення її походження від матері і батька, державну реєстрацію походження. Підставою виникнення прав та обов'язків батька, матері та дитини може бути рішення суду про усиновлення, яке набрало законної сили, у разі здійснення усиновлювачем права бути записаним матір'ю, батьком дитини. Визначення походження дитини від матері не залежить від того, народила вона дитину в шлюбі або поза шлюбом, визначення походження ж дитини від батька залежить від того, народжена дитина у шлюбі або поза шлюбом. Якщо батько дитини не перебуває у шлюбі, і дитина народжена внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій за допомогою сурогатного материнства, пропонується на законодавчому рівні встановити положення, що в такому випадку запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться за його заявою з наданням нотаріально засвідченої копії письмового договору між ним та сурогатною матір'ю. Запис про матір дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться за прізвищем та громадянством батька, а ім'я та по батькові матері дитини записуються за його вказівкою. Запропоновано закріпити в СК України права матері, батька та дитини на таємницю походження дитини з метою збереження таємниці застосування допоміжних репродуктивних технологій.

5. Права батьків і дітей для визначення їх взаємозв'язків між собою та з правами інших учасників сімейних відносин класифіковано за принципом дихотомії на: 1) права батьків і права дітей; 2) особисті немайнові та майнові права батьків; 3) особисті немайнові та майнові права дітей; 4) звичайні та переважні особисті немайнові права батьків; 5) права дитини на майно та права, спрямовані на забезпечення дитині належного життєвого рівня та утримання, необхідних для її розвитку.

6. Механізм здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей, яким опосередковується реалізація матір'ю, батьком та дитиною правомочностей, що складають зміст їхніх сімейних прав, є складовою механізму правового регулювання сімейних відносин, включає сукупність елементів, взаємодія яких дозволяє задовольнити приватні інтереси матері, батька і дитини та публічні інтереси суспільства. Елементами механізму здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей є юридичні факти; суб'єктивні права матері, батька і дитини; форми здійснення прав матері, батька і дитини; способи здійснення прав матері, батька і дитини; суб'єкти здійснення прав матері, батька і дитини; принципи здійснення прав матері, батька і дитини; межі здійснення прав матері, батька і дитини.

Зміст суб'єктивного сімейного права складають три правомочності суб'єкта сімейних правовідносин: «право на власні дії», «право на чужі дії», «право домагання». Право домагання, що реалізується в регулятивних сімейних правовідносинах, включає як визначення доцільності звернення до юрисдикційних органів за захистом порушених сімейних прав чи здійснення самозахисту, так і можливість застосування державного примусу у випадку порушення сімейних прав. За наявності підстав для захисту порушеного суб'єктивного сімейного права право домагання трансформується в право на захист, реалізація якого відбувається в охоронних сімейних правовідносинах.

Обов'язковими стадіями у механізмі здійснення сімейних прав батьків і дітей є виникнення особистого чи майнового права матері, батька і дитини та безпосередня реалізація суб'єктивних сімейних прав батьків і дітей, факультативною стадією є захист порушених сімейних прав матері, батька і дитини. Більшість сімейних прав батьків і дітей здійснюється у формі дій юридичного чи фактичного характеру, бездіяльність як форма здійснення батьківських прав застосовується під час реалізації батьками права на особисте виховання дитини шляхом використання такого методу виховання, як удавана байдужість.

7. Залежно від правового статусу суб'єктів здійснення батьківських прав виділено особливості здійснення батьківських прав, якщо: один із батьків проживає окремо від дитини; мати, батько дитини є неповнолітніми; мати, батько дитини є недієздатними або обмежено дієздатними; мати, батько дитини позбавлені батьківських прав або в них відібрали дитину без позбавлення їх батьківських прав; повнолітні дієздатні мати, батько дитини проживають спільно з дитиною. Обґрунтовано необхідність надання статусу помічника бабі, діду дитини з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, для надання допомоги неповнолітнім батькам у здійсненні батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків.

Здійснення особистих та майнових прав матері, батька і дитини залежить від обсягу їхньої сімейної дієздатності, яка може бути чотирьох рівнів: 1) мінімальна сімейна дієздатність малолітньої дитини віком до 6 (7) років – дитини дошкільного віку; 2) часткова сімейна дієздатність малолітньої дитини віком від 6 (7) років до 14 років; 3) неповна сімейна дієздатність неповнолітньої дитини віком від 14 до 18 років; 4) повна сімейна дієздатність повнолітньої фізичної особи.

8. Принципами здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей є загальноправові принципи (законність, демократизм, гуманізм), галузеві принципи (неможливість відмови від батьківських прав та прав дитини; рівність прав матері та батька; забезпечення реального здійснення прав дитини; максимально можливе врахування інтересів дитини; урахування інтересів батьків; справедливість, добросовісність, розумність та відповідність моральним засадам суспільства).

9. Межами здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей є часові межі здійснення, які визначаються моментом виникнення та моментом припинення прав матері, батька і дитини; здійснення прав батьків і дітей відповідно до їх призначення; здійснення прав батьків і дітей з повагою до прав інших осіб; здійснення прав батьків і дітей з урахуванням інтересів держави і суспільства (публічних інтересів).

10. Здійснення матір'ю, батьком і дитиною належних їм прав з порушенням

меж та принципів їх здійснення є зловживанням правами матері, батька і дитини. Зловживання правами матері, батька і дитини відбувається у формі шикани – здійснення суб'єктивного сімейного права з наміром завдати шкоди правам та інтересам іншої особи та в інших формах зловживання правом, за яких сімейні права здійснюються з метою реалізації інших негативних намірів, у результаті чого завдається шкода правам та інтересам іншої особи.

11. Виявлено прогалини у правовому регулюванні відносин щодо можливості зміни прізвища дитини на прізвище другого з батьків, якщо той із батьків, прізвище якого має дитина, був позбавлений батьківських прав; щодо зміни по батькові дитини за бажанням самої дитини, яка досягла шістнадцяти років. Запропоновано внести зміни до сімейного законодавства України і врегулювати відносини щодо зміни прізвища дитини на прізвище другого з батьків у разі позбавлення одного з батьків батьківських прав. З'ясовано, що здійснення права дитини, яка досягла шістнадцяти років, на зміну по батькові дитини за її бажанням розглядається Європейським судом з прав людини як здійснення права на зміну імені, невід'ємною частиною якого є по батькові, у зв'язку з чим право за зміну по батькові дитини є складовою права на повагу до приватного та сімейного життя людини.

Батьки здійснюють право на представництво і захист прав та інтересів своїх малолітніх дітей у матеріальних і процесуальних правовідносинах, щодо неповнолітніх дітей батьки здійснюють право на представництво і захист їхніх прав та інтересів лише у процесуальних правовідносинах. Здійснення батьками права на представництво малолітньої дитини включає в себе і можливість видачі батьками малолітньої дитини довіреності на вчинення правочину від імені малолітньої дитини, при цьому представник за довіреністю має право вчинити той правочин, право на вчинення якого має особа, яку він представляє, – мати, батько малолітньої дитини. Запропоновано виключити з Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України заборону на видачу батьками довіреності на вчинення правочину від імені малолітньої дитини.

12. Під час здійснення майнових прав батьків і дітей враховується принцип роздільності майна батьків і дітей та презумпція належності майна на праві власності батькам, якщо інше не встановлено судом. Утримання дитини складається з аліментів (грошової форми утримання) та натуральної форми утримання (забезпечення продуктами харчування, одягом, житлом тощо). У разі добровільного виконання батьками свого обов'язку з утримання дитини правовідносини, що виникають між матір'ю, батьком і дитиною з надання утримання, є регулятивними, у разі стягнення аліментів у примусовому порядку аліментні правовідносини є охоронними, до платника аліментів можуть бути застосовані як приватноправові заходи (стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів), так і публічно-правові (тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України). Аліменти, які стягуються на утримання дитини, повинні бути визнані власністю дитини, а розпорядження ними має здійснюватися залежно від обсягу сімейної та цивільної дієздатності дитини.

13. За наявності підстав захисту (порушення, невизнання, оспорювання прав батьків і дітей чи реальної загрози порушення їхніх прав) право домагання трансформується у право на захист, що реалізується в охоронних сімейних

правовідносинах, і включає в себе дві правомочності: 1) можливість звернутися до юрисдикційного органу за захистом права чи інтересу або самій уповноваженій особі реалізувати право на самозахист; 2) можливість вимагати застосування до правопорушника заходів державного примусу або вимагати перетерпівати зобов'язаною особою заходи самозахисту.

Захист особистих та майнових прав батьків і дітей – це застосування юрисдикційними органами (компетентними державними органами, органами місцевого самоврядування), посадовими особами (нотаріусом), матір'ю, батьком і дитиною передбачених законом або договором заходів, спрямованих на припинення правопорушення, відновлення (визнання) порушеного (оспорюваного, невизнаного) сімейного права чи інтересу, усунення реальної загрози такого порушення та вплив на правопорушника з метою недопущення такого порушення в майбутньому.

Захист особистих та майнових прав батьків і дітей, як факультативна стадія механізму здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей, являє собою складний процес взаємодії різних елементів, пов'язаних між собою, що об'єднуються поняттям «механізм захисту прав батьків і дітей». До основних елементів механізму захисту прав батьків і дітей належать норми права, юридичні факти, охоронні правовідносини, акти реалізації права на захист, організаційно-правові форми захисту, способи захисту прав батьків і дітей.

14. Організаційно-правові форми захисту прав батьків і дітей поділяються на юрисдикційну та неюрисдикційну (самозахист) форми захисту. Юрисдикційна форма захисту особистих та майнових прав батьків і дітей – це діяльність компетентних державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб, спрямована на припинення правопорушення, відновлення (визнання) порушеного (оспорюваного, невизнаного) сімейного права чи інтересу або усунення реальної загрози такого порушення та вплив на правопорушника. Неюрисдикційна форма захисту (самозахист) особистих та майнових прав батьків і дітей – це діяльність матері, батька і дитини без звернення за допомогою до юрисдикційних органів, посадових та службових осіб у разі порушення їхніх сімейних прав чи існування реальної загрози такого порушення шляхом вчинення дій юридичного і (або) фактичного характеру, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства та спрямовані на припинення порушення сімейних прав, прискання порушення сімейних прав, відновлення порушених сімейних прав.

15. Способи захисту особистих та майнових прав батьків і дітей – це матеріально-правові заходи примусового характеру, спрямовані на досягнення бажаного правового результату у вигляді припинення правопорушення, відновлення (визнання) порушеного (оспорюваного, невизнаного) сімейного права, прискання правопорушення, усунення реальної загрози порушення сімейних прав та інтересів та впливу на правопорушника. Способи захисту сімейних прав та інтересів і санкції-заохочення є сімейно-правовими санкціями. Санкції-заохочення – це передбачені законом заходи державного примусу, за допомогою яких заохочується позитивна поведінка певної особи, наприклад, виникнення у баби, діда, інших родичів дитини права забрати її з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я, якщо її не забрали батьки; можливість залишення дитини в особи, яка тримає її у себе не

на підставі закону або рішення суду, якщо відібрання малолітньої дитини у них і передання її батькам або одному з них буде суперечити інтересам дитини тощо.

Для визначення сутнісної характеристики способів захисту прав та інтересів батьків і дітей і встановлення зв'язків між ними проведено класифікацію способів захисту особистих та майнових прав батьків і дітей на: 1) загальні (універсальні) способи захисту та спеціальні способи захисту; 2) способи захисту, спрямовані на встановлення (визнання) або зміну (припинення) сімейних прав батьків і дітей; способи захисту, спрямовані на присікання порушень сімейних прав батьків і дітей або запобігання їм; способи захисту, спрямовані на відновлення порушених прав, відшкодування завданої шкоди та компенсацію інших негативних наслідків, завданих порушенням права; 3) заходи сімейно-правового захисту та заходи сімейно-правової відповідальності.

16. Визнання (встановлення) батьківства, встановлення факту визнання батьківства, факту батьківства є способами захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, спрямованими на встановлення батьківського правовідношення. Обґрунтовано необхідність установа ієрархії засобів доказування у справах про визнання батьківства, в якій висновкам судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи необхідно надати першорядного значення. Оспорювання батьківства є способом захисту, спрямованим на припинення батьківського правовідношення, зокрема його анулювання.

Визнання материнства, встановлення факту материнства, оспорювання материнства є способами захисту сімейних прав та інтересів, спрямованими на встановлення або анулювання правовідношення між дитиною та її матір'ю. Спори про материнство поділено на чотири категорії: 1) про визнання материнства за рішенням суду за заявою особи, яка вважає себе матір'ю дитини, якщо запис про матір дитини вчинено відповідно до частини 2 ст. 135 СК України; 2) про встановлення факту материнства за рішенням суду у разі смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини, якщо запис про матір дитини вчинено відповідно до частини 2 ст. 135 СК України; 3) про оспорювання материнства за позовом жінки, яка записана матір'ю дитини; 4) про визнання материнства за позовом жінки, яка вважає себе матір'ю дитини, до жінки, яка записана матір'ю дитини. Запропоновано підставою для визнання материнства вважати будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до Цивільного процесуального кодексу України.

17. Відібрання дитини як спосіб захисту особистих та майнових прав батьків і дітей застосовується: 1) щодо того з батьків (або іншої особи), який самочинно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, або дитячого закладу (установи), в якому за рішенням органу опіки та піклування або суду проживала дитина, змінив її місце проживання, у тому числі способом її викрадення; 2) батьками малолітньої особи у разі відібрання дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду; 3) щодо батьків, які позбавлені батьківських прав; 4) у разі відібрання дитини від батьків або одного з них без позбавлення їх батьківських прав; 5) у разі поновлення батьківських прав; 6) в інших випадках, зокрема у разі скасування

усиновлення, визнання усиновлення недійсним, позбавлення усиновлювача батьківських прав.

Позбавлення батьківських прав як спосіб захисту сімейних прав та інтересів тягне за собою припинення особистих немайнових батьківських прав та обов'язків щодо дитини, майнові обов'язки батьків за особами, позбавленими батьківських прав, зберігаються, відомості про батьків з актового запису про народження дитини не виключаються. Запропоновано зловживання батьківськими правами визначити як підставу позбавлення батьківських прав та зобов'язати суд одночасно із задоволенням позову про позбавлення батьківських прав вирішувати питання про стягнення аліментів на дитину.

Запропоновано закріпити такі способи захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, як обмеження батьківських прав і призупинення батьківських прав. Обмеження батьківських прав може встановлюватися за рішенням суду або органу опіки та піклування на певний період щодо конкретної дитини з визначенням прав батька (матері), які підлягають обмеженню, у випадках: 1) наявності будь-якої з підстав для відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав; 2) наявності достатніх підстав, які б свідчили, що особа, батьківство якої визнано за рішенням суду, здійснює свої батьківські права всупереч інтересам дитини, зловживає батьківськими правами; 3) якщо той з батьків, хто проживає окремо від дитини, зловживає своїми батьківськими правами, ухиляється від виконання своїх обов'язків з виховання дитини, злісно ухиляється від сплати аліментів. Призупинення батьківських прав може бути встановлено органом опіки та піклування за заявою матері, батька дитини з одночасним встановленням тимчасової опіки чи піклування над дитиною у випадку, коли батьки з поважних причин не можуть самостійно здійснювати батьківські права і належним чином виконувати батьківські обов'язки.

18. Стягнення аліментів на утримання дитини є способом захисту сімейних прав та інтересів батьків і дітей, спрямованим на примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку. Неустойка (пеня) за прострочення сплати аліментів як спосіб захисту сімейних прав дитини та батьків є заходом сімейно-правової відповідальності, законною і штрафною неустойкою. Залікова неустойка може бути передбачена аліментним договором між батьками дитини.

19. Відшкодування матеріальної та моральної шкоди як спосіб захисту прав батьків і дітей допускається у разі: 1) ухилення того з батьків, хто проживає з дитиною, від виконання договору щодо здійснення батьківських прав та виконання батьківських обов'язків тим із них, хто проживає окремо від дитини; 2) ухилення того з батьків, з ким проживає дитина, від виконання рішення органу опіки та піклування про способи участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї; 3) ухилення того з батьків, з ким проживає дитина, від виконання рішення суду про способи участі того з батьків, хто проживає окремо від дитини, у вихованні дитини; 4) самочинної зміни місця проживання малолітньої дитини. Відшкодування матеріальної шкоди також може бути застосоване у разі неналежного виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія / Л. В. Красицька. – К. : Видавництво Ліра-К, 2014. – 628 с.

Рецензія: Шишка Р. Б. Цікаве дослідження особистих та майнових прав батьків та дітей / Р. Б. Шишка // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник. Повітряне і космічне право». – 2015. – № 2 (35). – С. 165–166.

Навчальні посібники:

1. Красицька Л. В. Особисті немайнові права фізичної особи : навч. посіб. / Л. В. Красицька. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – 134 с.

2. Красицька Л. В. Проблеми сімейного права : навч. посіб. / Л. В. Красицька. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – 132 с.

Статті, що опубліковані у наукових фахових виданнях, визначених МОН України:

1. Красицька Л. Визначення походження дитини при застосуванні форм репродуктивної медицини за законодавством України / Л. Красицька // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 7. – С. 31–34.

2. Красицька Л. В. Добровільне представництво в сімейному праві / Л. В. Красицька // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2005. – № 2. – С. 283–291.

3. Красицька Л. Визнання батьківства за рішенням суду / Л. Красицька // Юридична Україна. – 2008. – № 6. – С. 42–48.

4. Красицька Л. Оспорювання батьківства / Л. Красицька // Юридична Україна. – 2008. – № 7. – С. 52–57.

5. Красицька Л. Визначення належного відповідача у справах про оспорювання батьківства / Л. Красицька // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 153–156.

6. Красицкая Л. В. Классификация личных неимущественных прав ребенка / Л. В. Красицкая // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. Спеціальний випуск. – 2010. – № 929. – С. 333–337.

7. Красицька Л. В. Сімейна дієздатність та її рівні / Л. В. Красицька // Юридична Україна. – 2011. – № 6. – С. 62–67.

8. Красицька Л. В. Особливості здійснення батьківських прав неповнолітніми батьками / Л. В. Красицька // Правничий часопис Донецького університету. – 2011. – № 1 (25). – С. 234–239.

9. Красицька Л. В. Відшкодування моральної шкоди як спосіб захисту сімейних прав батьків та дітей / Л. В. Красицька // Правничий часопис Донецького університету. – 2011. – № 2 (26). – С. 43–49.

10. Красицька Л. В. Захист сімейних прав дитини Європейським судом з прав людини / Л. В. Красицька // Вісник Донецького національного університету. Серія В. Економіка і право. – 2011. – № 2. – С. 263–267.

11. Красицька Л. В. Про право дитини вільно висловлювати власні погляди та думки з усіх питань, що її стосуються / Л. В. Красицька // Університетські наукові записки. – 2011. – № 4. – С. 80–86.

12. Красицька Л. В. Стягнення неустойки як спосіб захисту права дитини на утримання / Л. В. Красицька // Право та управління: електронне наукове видання [Електронний ресурс] / Національний університет державної податкової служби України; гол. ред. : П. В. Мельник. – 2012. – № 1. – С. 317–331. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/prtup/2012_1/krasic.pdf.

13. Красицька Л. Про поняття батьківських прав / Л. Красицька // Право України. – 2012. – № 8. – С. 227–233.

14. Красицька Л. В. Про правову природу батьківських прав / Л. В. Красицька // Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 66. – С. 172–178.

15. Красицька Л. В. Про припинення батьківських прав та обов'язків / Л. В. Красицька // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 12. – С. 27–32.

16. Красицька Л. В. Здійснення та захист права батьків і дитини на контакт / Л. В. Красицька // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2012. – Вип. № 4 (61). – С. 213–224.

17. Красицька Л. В. Здійснення батьками права на представництво і захист прав та інтересів дитини / Л. В. Красицька // Економіка та право. – 2012. – № 3 (34). – С. 116–121.

18. Красицька Л. В. Підстави виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини / Л. В. Красицька // Держава і право. – 2013. – Вип. 59. – С. 220–226.

19. Красицька Л. В. Встановлення факту материнства та визнання материнства як способи захисту сімейних прав матері та дитини / Л. В. Красицька // Правничий часопис Донецького університету. – 2013. – № 1. – С. 159–166.

20. Красицька Л. Самозахист сімейних прав батьків і дітей / Л. Красицька // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 8. – С. 29–32.

21. Красицька Л. Розірвання шлюбу: порівняльний аналіз законодавства України та інших країн / Л. Красицька // Право України. – 2013. – № 10. – С. 108–125.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

22. Красицкая Л. В. О понятии и содержании семейной правоспособности / Л. В. Красицкая [Электронный ресурс] // Российское право в Интернете. – 2010. – № 4. Спецвыпуск. – Режим доступа к журн. : http://www.rpi.msal.ru/prints/201004_21.html.

23. Красицкая Л. В. Признание (установление) отцовства по решению суда как способ защиты права ребенка знать своих родителей / Л. В. Красицкая // Власть Закона. – 2011. – № 2. – С. 101–110.

24. Красицкая Л. В. Право родителей и ребенка на контакт как объект правовой охраны / Л. В. Красицкая // Евразийский юридический журнал. – 2012. – № 9 (52). – С. 105.

25. Красицкая Л. В. Недопустимость злоупотребления родительскими правами как принцип осуществления родительских прав / Л. В. Красицкая // Ученые записки Академии экономики и права. – 2012. – № 2 (23). – С. 37–44.

26. Красицкая Л. В. О судебной защите прав ребенка в современной Украине / Л. В. Красицкая // Евразийский юридический журнал. – 2013. – № 3 (58). – С. 89–92.

27. Красицкая Л. В. Защита личных прав родителей и детей по законодательству Украины / Л. В. Красицкая // Цивилист. – 2013. – № 3. – С. 20–22.

Статті, що опубліковані в інших виданнях:

28. Красицька Л. В. Управління у справах сім'ї, молоді органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування / Л. В. Красицька // Город, регион, государство: проблемы распределения полномочий : сб. науч. тр. / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2007. – С. 174–179.

29. Красицкая Л. В. Генезис личных неимущественных прав родителей и детей / Л. В. Красицкая // Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения : сб. статей и иных материалов / под ред. Р. А. Стефанчука. – К. : Юринком Интер, 2010. – С. 432–439.

30. Красицька Л. В. Про удосконалення механізму захисту прав матері, батька і дитини в контексті євроінтеграції / Л. В. Красицька // Удосконалення механізмів захисту цивільних прав в умовах реформування цивільного законодавства в європейських країнах : зб. наук. пр. / НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва ; за заг. ред. акад. НАПрН України О. Д. Крупчана, канд. юрид. наук Ю. В. Білоусова. – К. : Ред. журн. «Право України», 2013. – С. 118–125. – (Наук. зб. «Академічні правові дослідження». Дод. до юрид. журн. «Право України» ; вип. 13).

31. Красицька Л. В. Про напрямки розвитку сімейного права України / Л. В. Красицька // Стратегія модернізації приватного права в сучасних умовах : збірник наукових праць / за ред. В. І. Короля, Ю. В. Білоусова ; НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. – К. ; Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. – С. 212–217.

Тези виступів на конференціях, науково-практичних заходах тощо:

32. Красицька Л. В. Деякі питання захисту прав дитини в Україні / Л. В. Красицька // Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи : матеріали конференції, присвяченої 80-й річниці від дня заснування державного

показового Дитячого містечка імені III Комінтерну в Одесі : збірник наукових праць. – Одеса : Юридична література, 2001. – С. 239–240.

33. Красицька Л. В. Визначення походження дітей за новим сімейним законодавством України / Л. В. Красицька // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали IX регіональної науково-практичної конференції, (Львів, 13-14 лютого 2003 р.). – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – С. 272–274.

34. Красицька Л. В. Відшкодування моральної шкоди у сімейних правовідносинах / Л. В. Красицька // Запорізькі правові читання : тези доповідей щорічної Міжнародної науково-практичної конференції [«Запорізькі правові читання»], (Запоріжжя, 18-19 травня 2006 р.) / за заг. ред. С. М. Тимченка і Т. О. Коломоєць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – С. 238–239.

35. Красицька Л. В. Урахування інтересів дитини як принцип регулювання сімейних відносин / Л. В. Красицька // Охоронюваний законом інтерес в цивільному праві та процесі : матеріали Круглого столу, (Харків, 16 грудня 2005 р.). – Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2006. – С. 95–97.

36. Красицька Л. В. Особливості розгляду судами справ про визначення батьківства / Л. В. Красицька // Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України : матеріали Круглого столу, (Київ, 25 травня 2006 р.). – Х. : Ксилон, 2007. – С. 119–123.

37. Красицька Л. В. Особливості здійснення батьками права на зміну прізвища дитини / Л. В. Красицька // Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи в умовах євроінтеграції (Хмельницький, 12 жовтня 2007 р.) : Науково-практичний стіл : збірник тез наукових повідомлень учасників / ред. кол. Ю. В. Білоусов, В. І. Бобрик. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – С. 64–67.

38. Красицька Л. В. Законне представництво у сімейних правовідносинах / Л. В. Красицька // Запорізькі правові читання : тези доповідей щорічної Міжнародної науково-практичної конференції [«Запорізькі правові читання»], (Запоріжжя, 15-16 травня 2008 р.) / за заг. ред. С. М. Тимченка і Т. О. Коломоєць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – С. 289–291.

39. Красицька Л. В. Генезис особистих немайнових правовідносин батьків і дітей від права Стародавнього Риму до сучасності / Л. В. Красицька // Римське право та сучасність : V Міжнародна науково-методична конференція (тези доповідей) / за заг. ред. Є. О. Харитонова. – О. : Фенікс, 2008. – С. 62–64.

40. Красицька Л. В. Про правонаступництво у сімейному праві / Л. В. Красицька // Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України : збірник доповідей та тез повідомлень учасників цивільно-правової секції всеукраїнської науково-практичної конференції, (Донецьк, 14 листопада 2008 р.) / ред. кол. С. Г. Кузьменко, О. І. Антонюк. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. – С. 88–90.

41. Красицька Л. В. Системний підхід в дослідженні сімейних прав / Л. В. Красицька // Методологія приватного права: сучасний стан та перспективи розвитку, (Київ, 22-23 травня 2009 р.) : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції [«Методология частного права: современное состояние и

перспективы развития»] / ред. кол. О. Д. Крупчан (голова), Н. С. Кузнецова, Я. М. Шевченко та ін. – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. – С. 92–96.

42. Красицька Л. В. Сутність категорії «зловживання батьківськими правами» / Л. В. Красицька // Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України : збірник доповідей та тез повідомлень учасників цивільно-правової секції всеукраїнської науково-практичної конференції, (Донецьк, 27 листопада 2009 р.) / ред. кол. С. Г. Кузьменко, Є. В. Петров. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – С. 61–63.

43. Красицька Л. В. Про позбавлення батьківських прав за сімейним законодавством України / Л. В. Красицька // Государство и право в условиях глобализации: реалии и перспективы : сборник научных трудов : материалы II Международной научно-практической конференции, (Симферополь, 16-17 апреля 2010 г.) / отв. за вып. И. И. Поляков. – Симферополь : КРП «Издательство «Крымучпедгиз», 2010. – С. 218–219.

44. Красицька Л. В. Сімейна правосуб'єктність дітей / Л. В. Красицька // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті професора О. А. Пушкіна, (Харків, 22 травня 2010 р.). – Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 46–47.

45. Красицкая Л. В. О способах защиты права ребенка на надлежащее родительское воспитание / Л. В. Красицкая // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті Василя Пилиповича Маслова [«Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства»], 25 лютого 2011 р. – Харків : Національний університет «Юридична академія імені Ярослава Мудрого», Національна академія правових наук України, 2011. – С. 208–211.

46. Красицька Л. В. Споріднення як підстава виникнення батьківських прав та обов'язків / Л. В. Красицька // Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (Одеса, 15-16 квітня 2011 р.) / відповід. ред. І. С. Канзафарова ; ред. кол. І. С. Канзафарова, В. В. Валах, О. О. Нігрєєва ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2011. – С. 224–228.

47. Красицька Л. В. Батьки як законні представники своїх малолітніх та неповнолітніх дітей [Електронний ресурс] / Л. В. Красицька // Збірник наукових праць за результатами міжнародної науково-практичної конференції [«Актуальні проблеми цивільного права»], (Харків, 13-14 травня 2011 р.). – Харків, 2011. – С. 514–518.

48. Красицька Л. В. Сімейно-правові санкції за порушення батьками обов'язків щодо виховання дитини / Л. В. Красицька // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання) : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (Київ, 16 вересня 2010 р.). – К. : КНТ, 2011. – С. 241–246.

49. Красицька Л. В. Врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя / Л. В. Красицька // Актуальні проблеми цивільного права та

процесу : матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю. С. Червоного, (Одеса, 16 грудня 2011 р.) / Національн. ун-т «Одеська юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2011. – С. 150–154.

50. Красицька Л. В. Майнові санкції за невиконання батьками обов'язку утримувати дитину / Л. В. Красицька // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез міжнародної наукової конференції [«Десяті осінні юридичні читання»], (Хмельницький, 18-19 листопада 2011 р.) : у 4 частинах. – Частина третя. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2011. – С. 223–225.

51. Красицька Л. В. Захист батьківських прав у рішеннях Європейського суду з прав людини / Л. В. Красицька // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання) : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (Київ, 10 листопада 2011 р.). – К. : Алерта, 2012. – С. 249–252.

52. Красицкая Л. В. Личные неимущественные родительские права как объект правовой охраны / Л. В. Красицкая // Современное состояние исследования неимущественных правоотношений в науке гражданского права : сборник тезисов научных докладов и сообщений круглого стола / под науч. ред. В. А. Кройтора и С. А. Слипченко. – Харьков : ХНУВД, 2012. – С. 151–154.

53. Красицька Л. В. Рівність прав матері та батька як принцип здійснення батьківських прав / Л. В. Красицька // Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства : матеріали між нар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслова, 16 березня 2012 р. / [редкол.: В. І. Борисова (відп. ред.) та ін.] ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2012. – С. 175–178.

54. Красицька Л. В. Формально-юридичний підхід до визначення сутності батьківських прав / Л. В. Красицька // Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна, (Харків, 26 травня 2012 р.). – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 105–108.

55. Красицька Л. В. Про право дитини на проживання та виховання в сім'ї / Л. В. Красицька // Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (Одеса, 19-20 квітня 2012 р.). – К. : ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. – С. 344–346.

56. Красицкая Л. В. О современных тенденциях защиты прав родителей и детей в Украине / Л. В. Красицкая // Том 1: Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання) : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (Київ, 19 жовтня 2012 р.). – К. : ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. – С. 230–234.

57. Красицька Л. В. Про здійснення та захист батьківських прав у випадку, коли один із батьків проживає окремо від дитини / Л. В. Красицька // Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 91-річчю з дня народження В. П. Маслова, (Харків, 15 лютого 2013 р.) – Х. : Право, 2013. – С. 120–124.

58. Красицька Л. В. Оспорювання та визнання материнства як способи захисту сімейних права та інтересів / Л. В. Красицька // Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (Одеса, 17 травня 2013 р.) / упоряд. та відповід. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2013. – С. 259–262.

59. Красицька Л. В. Захист прав та інтересів батьків і дітей органами опіки та піклування / Л. В. Красицька // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна, (25 травня 2013 р.). – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ; Золота миля, 2013. – С. 122–126.

60. Красицька Л. В. Про антропологічний підхід у правовому регулюванні сімейних відносин / Л. В. Красицька // Актуальні проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова, 28 лютого 2014 р. – Х., 2014. – С. 155–159.

61. Красицька Л. В. Про деякі аспекти дії сімейного законодавства у часі / Л. В. Красицька // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна, (Харків, 7 червня 2014 р.). – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. – С. 226–230.

62. Красицкая Л. В. Правовое регулирование осуществления и защиты прав родителей и детей в современной Украине / Л. В. Красицкая // Правовое регулирование осуществления и защиты прав физических и юридических лиц : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвященной 90-летию профессора В. Ф. Чигира, (Минск, 4-5 ноября 2014 г.) / редкол. : И. Н. Колядко (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Право и экономика, 2014. – С. 146–151.

63. Красицька Л. В. Відібрання дитини як спосіб захисту прав батьків і дітей / Л. В. Красицька // Сучасні проблеми цивільного права та процесу : матеріали круглого столу, присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, (Харків, 19 грудня 2014 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2015. – С. 26–28.

64. Красицька Л. В. Щодо санкцій-заохочень у сімейному праві / Л. В. Красицька // Актуальні проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова, (Харків, 27 лютого 2015 р.). – Х. : Право, 2015. – С. 120–123.

АНОТАЦІЯ

Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національна академія прокуратури України. – Київ, 2015.

Дисертацію присвячено дослідженню відносин, що складаються у процесі здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Визначено основні теоретико-методологічні засади здійснення та захисту прав батьків і дітей. Розроблено загальнотеоретичні положення та засади здійснення і захисту прав батьків і дітей, обґрунтовано діяльнісну концепцію здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Визначено поняття «батьківські права», їхню правову природу для з'ясування особливостей їх здійснення та захисту. Обґрунтовано, що здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей як процес реалізації правомочностей, що складають зміст сімейних прав, включає сукупність елементів, які складають механізм здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей, факультативною стадією якого є захист прав батьків і дітей. Досліджено такі елементи механізму здійснення прав батьків і дітей, як юридичні факти як підстави виникнення прав батьків і дітей, суб'єктивні права матері, батька і дитини, форми здійснення, способи здійснення, суб'єкти здійснення, принципи здійснення, межі здійснення прав матері, батька і дитини. Розроблено доктринальне тлумачення основних правових категорій та понять механізму здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Виявлено теоретичні та практичні проблеми здійснення та захисту прав батьків і дітей, запропоновано шляхи їх усунення. Визначено зміст особистих та майнових прав батьків і дітей і розглянуто особливості їх здійснення. Обґрунтовано положення щодо розвитку організаційно-правових форм захисту прав батьків і дітей, з'ясовано основні способи їх захисту і розроблено пропозиції щодо удосконалення сімейного законодавства України у цій сфері з урахуванням процесів гармонізації та уніфікації сімейного законодавства України із відповідними нормами міжнародного права.

Ключові слова: батьківські права, сімейні права дитини, особисті права, майнові права, здійснення сімейних прав, захист сімейних прав, суб'єкти здійснення, принципи здійснення, межі здійснення, зловживання правом, організаційно-правові форми захисту, юрисдикційна форма захисту, самозахист сімейних прав, способи захисту.

АННОТАЦІЯ

Красицкая Л. В. Проблемы осуществления и защиты личных и имущественных прав родителей и детей. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальная академия прокуратуры Украины. – Киев, 2015.

Диссертация посвящена исследованию отношений, возникающих в процессе осуществления и защиты личных и имущественных прав родителей и детей. Определены основные теоретико-методологические начала осуществления и защиты прав родителей и детей. Разработаны общетеоретические положения и принципы осуществления и защиты прав родителей и детей, обоснована деятельностная концепция осуществления и защиты личных и имущественных прав родителей и детей. Определены понятие «родительские права», их правовая природа

для установления особенностей их осуществления и защиты. Обосновано, что осуществление личных и имущественных прав родителей и детей как процесс реализации правомочностей, составляющих содержание семейных прав, включает совокупность элементов, которые составляют механизм осуществления личных и имущественных прав родителей и детей, факультативной стадией которого является защита прав родителей и детей. Исследованы такие элементы механизма осуществления прав родителей и детей, как юридические факты, основания возникновения прав родителей и детей, субъективные права матери, отца и ребенка, формы осуществления, способы осуществления, субъекты осуществления, принципы осуществления, пределы осуществления прав матери, отца и ребенка. Разработано доктринальное толкование основных правовых категорий и понятий механизма осуществления и защиты личных и имущественных прав родителей и детей. Выявлены теоретические и практические проблемы осуществления и защиты прав родителей и детей, предложены пути их устранения. Определено содержание личных и имущественных прав родителей и детей и рассмотрены особенности их осуществления. Обоснованы положения относительно развития организационно-правовых форм защиты прав родителей и детей, установлены основные способы их защиты и разработаны предложения по совершенствованию семейного законодательства Украины в этой сфере с учетом процессов унификации и гармонизации семейного законодательства Украины с соответствующими нормами международного права.

Ключевые слова: родительские права, семейные права ребенка, личные права, имущественные права, осуществление семейных прав, защита семейных прав, субъекты осуществления, принципы осуществления, пределы осуществления, злоупотребление правом, организационно-правовые формы защиты, юрисдикционная форма защиты, самозащита семейных прав, способ защиты.

ANNOTATION

Krasitskaya L.V. Problems of Execution and Protection of the Personal and Property Rights of Parents and Children. – Manuscript copyright.

The doctoral thesis for the submission of the degree of a doctor of juridical science on the specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; international private law. – National Prosecution Academy of Ukraine. – Kiev, 2015.

The doctoral thesis is dedicated to research on relations, which are having place during the process of execution and protection of the personal and property rights of parents and children. The main theoretical and methodological grounds of execution of the rights of parents and children are defined. The general theoretical issues and principles of execution and protection of the rights of parents and children are developed; the activity concept of execution and protection of the rights of parents and children is proved.

The periods of the evolution of the Ukrainian legislation on the rights and obligations of parents and children are determined. It is defined the term of “parental rights” and its legal nature; it is specified the “sekundarnye” parental rights for the purpose of consideration of special features of execution and protection of the rights. The grounds for appearing of parental rights and rights of the children are analyzed, and it is proved that a

difficult factual composition consisting of three jural facts (birth of the child, determination of the descent from mother and father, state registration of the descent of the child) is considered to be the general ground for appearing of rights and obligations of the mother, father and the child. Some amendments to the family legislation of Ukraine are recommended in order to develop the procedure of determination of the descent of the child and to protect the family rights of the mother, father and the child connected with the application of assisted reproductive technologies. The rights of parents and children are classified broadly and it is proved the extraction of parental right privilege.

It is proved that execution of the personal and property rights of parents and children as a process of realization of the juridical competence, being the content of family rights, includes elements which constitute a mechanism of execution of the personal and property rights of parents and children, which subsidiary stage is protection of the rights of parents and children. Some elements of the mechanism of execution of the rights of parents and children are discovered, in particular jural facts as grounds for appearing of the rights of parents and children, subjective rights of the mother, father and the child, forms of execution, methods of execution, subjects of execution, principles of execution, limits of execution of the rights of the mother, father and the child. The doctrine of understanding of the main juridical categories and terms of mechanism of execution and protection of the personal and property rights of parents and children is developed. The problem of abuse of the right is discovered and it is proved that abuse of the mother's, father's rights or rights of the child is consider to be the execution of such rights with the violation of limits and principles of its execution.

The theoretical and practical problems of execution of the personal and property rights of parents and children are discovered, some propositions of their removal are made. The content of the personal and property rights of parents and children is defined and special features of its execution are examined, in particular, rights of parents and children to contact, right of the child to free expression of its opinion and view on all issues affecting the child, right of the child to be kept by parents. Some recommendations on the development of the legislation are worked out in order to ensure the execution of right to change surname of the child, right to represent juvenile child etc.

Issues of the development of organizational and juridical forms of the protection of the rights of parents and children, implementation of the mediation procedure of solving the family disputes of parents and children are proved. Issues of judicial, administrative, notary forms of protection of the rights of parents and children are specified, inter alia, special features of judicial form of the protection of the mother's, father's rights and rights of the child at national and international levels are defined pursuant to the practice of the European Court of Human Rights, it is recommended to increase the competence of the guardian bodies in the field of the protection of the rights and interests of parents and children. It is proved the admissibility of the self-defense of the family rights and interests and methods of the self-defense of the rights of parents and children are determined.

The main methods of the protection of personal and property rights of parents and children are settled. Classification of the above mentioned rights is developed. Criteria of the classification of rights are specified. The problem issues of the practical application of some methods of the defense of the personal and property rights of parents and children are discovered, inter alia, recognition of paternity (maternity), taking the child from

parents without deprivation of parental rights, collection of penalties for breaking terms of making the alimony's payments. Some recommendations on the development of the family legislation of Ukraine in the sphere of parental and children's rights protection are worked out in the scope of unification and harmonization of the family legislation of Ukraine with relevant norms of international law. It is proposed to broaden the legal list of methods of the protection of family rights and interests with such methods as the limitation of parental rights and the suspension of parental rights.

Key words: parental rights; family rights of the child; personal rights; property rights; execution of family rights; protection of family rights; subjects of execution; principles of execution; limits of execution; abuse of the right; organizational and juridical forms of protection; jurisdictional form of protection; self-defense of family rights; methods of protection.

Підписано до друку 09.09.2015. Формат 60x84 1/16
Обл.-вид. арк.1,8. Набір комп'ютерний.
Наклад 150 прим. Зам. № 75.

Свідоцтво про реєстрацію Держкомітету інформаційної політики телебачення
та радіомовлення України: серія ДК, № 389 від 29.03.2001 р.

УкрІНТЕІ вул. Антоновича 180, Київ МСП 03680, Україна, тел. 521-00-60